

Journal
BERNEA

CRIZA LUMII MODERNE

CUVANT ÎNAINTE DANIEL MAZILU

pagina 5

O CARTE INTERZISĂ PUBLICULUI, DAR CITITĂ CU MARE ATENȚIE DE SECURITATE

Cartea aceasta nu oglindește doar istoria lumii moderne, într-un chip luminos și profund, ci ea însăși are o istorie aparte. Vremurile trecute au făcut-o posibilă iar stăpânii vremurilor au declarat-o imposibilă marelui public. De ce? Un răspuns ni-l dă Ioana Diaconescu, în articolul „Urmărirea lui Ernest Bernea.”¹ Savantul Creștin Ernest Bernea, spune Ioana Diaconescu, deși „a fost încercuit de Securitate timp de 40 de ani,” „a avut puterea să reziste.” Despre ce fel de rezistență este vorba? Despre cea fizică, în lagăre? Și despre aceasta, dar nu numai. Despre cea intelectuală, în laboratorul ideologic² din Republica Socialistă România? Și despre aceasta, dar nu numai. Despre cea morală, în fața torturilor și a presiunilor Securității de a deveni turnător? Și despre aceasta, dar nu numai. Regimul comunist - *un autentic ev întunecat* - a beneficiat, totuși, de o sursă limitată de lumină: cea a rațiunii ideologice. În virtutea inconsistenței sale, aceasta a desconsiderat și a căutat să suprime orice altă înțelegere a istoriei, a omului și a vieții în societate. A prețuit „omul nou,” reeducat și înregimentat politic, și a disprețuit orice persoană capabilă să-i străpungă întunericul până la rădăcină.

1 Ioana Diaconescu, „Urmărirea lui Ernest Bernea,” România literară, nr. 17/1 Mai 2008, pp. 18-19.

2 Sabrina P. Ramet în Prefața la cartea *Religion and Politics in Post-Communism Romania*, Oxford University Press, 2007, p. XIII, scrisă de Lavinia Stan și Lucian Turcescu, nota cu vădită uimire că „în combaterea sistemelor de valori religioase, se făceau eforturi de reinterpretare a Creștinismului.” Astfel, „Iisus Hristos era înțeles drept un comunist timpuriu, iar Martin Luther drept un precursor al socialismului.” Astfel de răstălmăciri ideologice cu privire la Creștinismul primar găsim și mai recent, la Bob Avakian, în studiul „Comunismo y religión” din *Obrero Revolucionario* #912, 22 de Junio, 1997. Vezi <http://rwor.org>.

În veacul trecut, un astfel de om străvăzător era Românul Ortodox, iubitor de Dumnezeu, de Biserică, de neam și de vrăjmași. Să fi fost oare Ernest Bernea un astfel de om? *Da*. Și aceasta o mărturisesc nu doar prietenii săi, ci chiar și neprietenii lui, securiștii, în dosarele sale de urmărire informativă din intervalul 1948-1988. Viața acestui Român deosebit se definește, așadar, ca o eroică rezistență pe drumul mântuirii în Hristos, Dumnezeu-Omul, departe de religia Omului fără Dumnezeu, care a fost ateismul comunist.³

Parcurgând articolul Ioanei Diaconescu, aflăm că, după 1979, Securitatea semnaleză „poziția ostilă orânduirii socialiste” a lui Ernest Bernea și că, în 1984, pe 4 Octombrie, îi face o „percheziție domiciliară.”⁴ Locotenent colonel M.V., scriindu-și raportul de percheziție, nota: „Printre lucrările filozofice confiscate enumerăm: „Un fenomen de criză în arta nouă,” „Criza contemporană” și altele cu un conținut necorespunzător recunoscut în declarația dată de Bernea Ernest.”⁵ Intuim că multe dintre ideile cărții de față, dacă nu chiar toate, s-au aflat în paginile confiscate. Așadar, Securitatea, prin cenzorii ei, îi citea cu mare atenție pe autorii interziși. Dacă n-ar fi de plâns, am putea surâde. Însă cum s-ar explica această apetență pentru lectura cărților ostile orânduirii? În mod paradoxal, pentru a se menține în postura fariseică de far călăuzitor al societății socialiste, rațiunea ideologică a fost obligată să iasă constant (și riscant⁶) din cadrele sale.

3 Bertrand Vergely, *Le silence de Dieu face aux malheurs du monde*, Ed. Presses de la Renaissance, Paris, 2006, p. 97.

4 Documentele securității sugerează că aceste percheziții se desfășurau pe baza consimțământului locatarului, dar acest consimțământ era o formalitate birocratică și fariseică, în condițiile în care, în România socialistă, nu existau nici viață privată, nici proprietate privată.

5 Ioana Diaconescu, p. 19.

6 Contactul, fie el și intermitent, cu o altă gândire, cu o altă viziune a

Fiindcă se instalaseră la conducerea poporului Român în mod ilegal, prin minciună, fraudă, teroare și crimă, comuniștii, majoritatea străini de neamul nostru, se simțeau hărțuiți din toate părțile. De aceea, ei aveau nevoie, zi de zi, să știe cum gândesc cei asupra cărora nu aveau nici o putere ideologică. Nu le trebuia deloc gândirea „ostililor partidului,” căci aceasta, precum o oglindă curată, îi înfățișa apostatați și dezumanizați, dar, confiscându-le manuscrisele, simțeau ceva din bucuria unei victorii amare și efemere. Nu le trebuiau nici Poruncile lui Dumnezeu, căci dumnezeul lor era „tatăl minciunii,”⁷ diavolul.

Bieții comuniști au încercat din răpuzeri să năruiască firavele luminițe ale Creștinilor, dar acestea luminează și astăzi, pe când mulți dintre ei, „bărbații vărsători de sânge și vicleni,”⁸ s-au stins, vorba psalmistului, mai înainte de a ajunge la jumătatea zilelor lor.

O ÎNȚELEGERE PROFUNDĂ A ISTORIEI, IZVORĂTĂ ÎNTR-O VREME DE SUFERINȚĂ PROFUNDĂ

Ce este istoria? „Poveste,” precum spunea Grecul Herodot? „Documente,” precum învăța Germanul Leopold von Ranke? „Recipient al culturii,” precum gândea un alt Nordic, Wilhelm Dilthey? „Realitate și cunoaștere,” precum arăta Chilianul Jorge Acevedo?

vieții - obligatoriu mai înaltă, precum este Creștinismul, înaltă și mintea celui captiv într-o ideologie. Și e în acest contact un „risc” dublu: mai întâi pentru stabilitatea ideologică a membrului de partid, iar mai apoi, pentru persoana eliberată din temnița ideologiei. Victor Frunză, pe când scria prima versiune a *Istoriei Partidului Comunist Român*, Editura Nord, Aarhus (Danemarca), 1984, era încă membru de partid. Cu toate acestea, conștient de cele ce puteau urma, spunea că „pentru adevăr, pentru rostirea și răspândirea lui, merită să fac orice sacrificiu.”

7 In. 8, 44

8 Ps. 54, 27

„Pașii lui Dumnezeu pe pământ,” precum socotea Românul Petre Țuțea? Din toate acestea câte ceva și mai mult decât atâta. „Istoria, este viață și anume viață umană,” scrie Ernest Bernea în chiar începutul cărții sale. „Istoria este destin uman,” revine mai încolo. Iată un înțeles profund al istoriei, un înțeles radical, căci în interiorul acestei „realități radicale” care este viața umană se petrece vremelnica trecere a omului pe acest pământ. În interiorul vieții sale omul *face* istorie, *suportă* batjocura istoriei (Blaga), Îl întâlnește pe Dumnezeu, speră să redevină cel care a fost mai înainte de „căderea în timp” (Cioran). Propoziția de debut a lui Bernea m-a dus imediat cu gândul la un contemporan de-al său din Apus.⁹ Nu pot afirma însă, în chip absolut, că Ernest Bernea urmează îndeaproape, în aceste pagini, modul de a înțelege istoria al filosofului Spaniol José Ortega y Gasset.¹⁰ Și nu o pot face întrucât viziunea spirituală asupra istoriei a savantului Român pare să rezulte dintr-un vast studiu transdisciplinar (istorie, filosofie, artă, știință, teologie, sociologie, etnologie, politologie), dar mai ales dintr-o biografie Ortodoxă întretesută cu multă suferință. De la un anumit punct al urcușului său duhovnicesc, în paginile sale apare o viziune asemănătoare cu

9 Pe când lucram la un studiu despre receptarea filosofiei lui José Ortega y Gasset în România, am intuit (mai mult din lipsa materialelor) că influența acestuia în mediul intelectual Românesc nu ar putea fi descoperită în întregime și localizată punctual, ci doar aproximată. Lectura cărții lui Ernest Bernea îmi reconfirmă, în chip fericit, intuiția.

10 Vezi Jorge Acevedo, *La sociedad como proyecto en la perspectiva de Ortega*, Editorial Universitaria, Santiago de Chile, 1994 și cărțile lui Ortega, *Spania nevertebrată* (1921), *Interpretarea belică a istoriei* (1925), *Despre sfârșitul Romei* (1926), *Despre Galilei* (1933), carte al cărei subtitlu este „Schema crizelor,” *Istoria ca sistem* (1935), *Despre Imperiul roman* (1940), *O interpretare a istoriei universale. Pornind de la Toynbee* (postum, 1960), *Meditație despre Europa* (textul principal al cărții fiind din 1949), *Trecut și viitor pentru omul actual* (conferință din 1951), *Despre rațiunea istorică* (1979).

înțelegerea evanghelică a istoriei pe care o întâlnim la Sfântul Nicolae Velimirovici.¹¹ Și adevărul este că doar într-o viață plină de suferință pentru Hristos, poate avea loc „o Înviere a sensurilor” în tine și în celălalt, precum scria atât de inspirat savantul tecucean de la Rugul Aprins, Alexandru Mironescu.¹²

Fiindcă tot l-am invocat aici, merită reținute de la el și puse în comparație cu gândurile lui Bernea, câteva idei. Spre exemplu, faptul că înțelegerea a ceea ce este tainic reprezintă un miracol,¹³ faptul că trebuie depășită înțelegerea abstractă a istoriei și înlocuită cu una „pe dinlăuntru,” „axată pe o viziune metafizică,”¹⁴ „pe textura spirituală a tâlcului adânc pe care l-a trăit și îl trăiește mereu lumea;”¹⁵ faptul că trăirile duhovnicești și căderile noastre influențează lumea în care trăim;¹⁶ faptul că supraviețuirea în istorie vine nu prin iubirea unor doctrine, ci a Adevărului.¹⁷ În fine, de observat la amândoi, ar mai fi mărturisirea că interesul pentru istorie al omului sporește cu cât crește suferința și tulburarea între popoare.

Revenind la textul lui Bernea, înțelegem mai ușor de ce „fenomenele de criză” dobândesc o vizibilitate mai mare când sânt cercetate în mod inseparabil de viața omului, de trăirile și faptele lui. Viața este tragică, dramatică, cu suișuri și coborâșuri. Crizele istoriei, spune Bernea, sânt o consecință a crizelor omului. Cum acesta este făptură cu trup și suflet, crizele afectează atât

11 Vezi *Tărâmul inaccesibil* (Cathisma, 2007), *Prin fereastra temniței* (Predania, 2009), *Războiul și Biblia* (Sophia, 2010, ed. a II-a) etc.

12 Alexandru Mironescu, *Kairos. Eșeu despre teologia istoriei*, Ed. Anastasia, București, 1996, p. 12.

13 Ibidem, p. 11.

14 Ibidem, p. 17.

15 Ibidem, p. 19.

16 Ibidem, p. 25.

17 Ibidem, p. 46.

partea materială, cât și cea spirituală a omului. În diversitatea felurilor de crize (economice, politice, spirituale, morale etc), Bernea subliniază nuanțe fine și le ierarhizează. În esență, orice criză înfățișează o ruptură fie între om și Dumnezeu în Sfânta Treime, fie între om și semenul său, fie între om și natură. Categoria aceasta patristică de „ruptură” devine foarte importantă de-a lungul cărții sale și vedem aceasta încă din fragmentul al doilea, unde analizează starea tradiției Creștine într-o societate Europeană guvernată de viziuni liberale și de pulsuni revoluționare.

Cercetarea sa urcă pe firul istoriei până în zilele sale și ajunge la starea omului Creștin în comunism. Pe acest drum ascendent, în multe afirmații, Bernea se aseamănă cu Romano Guardini din *Sfârșitul modernității*,¹⁸ cu Max Picard din *Fuga de Dumnezeu*,¹⁹ cu Edmund Husserl din *Criza umanității europene și filosofia*.²⁰ În fraze precum „Omul în fața istoriei este activ și răspunzător,” se întrevede influența magistrului său, Heidegger. În cuvinte precum „Experimentarea istoriei de către om are un caracter tragic” observăm iarăși viziunea filosofică a lui Ortega, dar și a lui Nae Ionescu.

Dincolo de aceste frumoase asemănări ideatice, întâmplătoare sau nu, care se pot regăsi în paginile sale și în cele ale autorilor invocați, ceea ce surprinde până la admirație este împletirea a două tipuri de analiză a crizei: cea fenomenologică și cea duhovnicească, evanghelică. Soluția sa hermeneutică surprinde esențialul, dar nu în chip abstract, despărțit de detalii, și cuprinde

18 Romano Guardini, *Sfârșitul modernității*, Ed. Humanitas, București, 2004.

19 Max Picard, *Fuga de Dumnezeu*, Ed. Anastasia, București, 1999.

20 Edmund Husserl, *Criza umanității europene și filosofia*, Ed. Paideia, București, 2003.

detaliile, dar nu disparat, ci în chip organic. De fapt, în aceasta constă și originalitatea metodologică a acestei cărți.

O VIZIUNE EVANGHELICĂ A OMULUI, PENTRU O EXPLICAȚIE A CRIZELOR ȘI O DEPĂȘIRE A LOR

De ani de zile lumea a fost cufundată într-o vorbărie uluitoare pe tema crizelor. Superficialitate, tehnicism, demagogie, subiectivitate – toate, abordări exterioare. Mii de pagini, scrise de savanți și analiști de pretutindeni au acoperit crizele pentru că nu le cunosc rădăcinile. Vorbesc despre trunchi, ramuri, coroană și roade, dar nu pomenesc nimic despre rădăcină. În planul vieții concrete, criza ne-a derutat, fiindcă trăiam în cadrele fixe ale obișnuitului; ne-a obosit, fiindcă ne-am pierdut răbdarea în societatea vitezei; ne-a moleșit, fiindcă am uitat să privim spre cer; ne-a smerit, fiindcă ne-am socotit descurcăreți și stăpâni peste toate; ne-a pus în față niște oameni dezamăgiți, fiindcă așa am devenit noi și nu ne-am fi dat seama fără această criză. Cu adevărat, omul de azi pare că nu mai cunoaște decât efectele crizei. Dacă ar ști că poartă în sine și explicația nu s-ar mai lăsa dezorientat.

Istoria nu se repetă, dar păcatele și crizele da. Oare să nu fie nici o legătură aici? Omul care nu îndeplinește văzutul cu nevăzutul sugerează, în chip indirect, că nu mai crede în cele nevăzute. Și iarăși, acela care nu îndeplinește cauzal păcatele cu suferințele, sugerează că nu mai crede în rostul înalt al ascultării de Dumnezeu. Invers, cu cât omul se sfințește mai mult, alipindu-se de Dumnezeu, cu atât gândurile sale intră într-o armonie mai înaltă cu cele ale Sfinților. O astfel de persoană cred că a fost și Ernest Bernea. Multe dintre gândurile sale despre Europa modernă conglăsuiesc cu cele ale Sfântului Nicolae Velimirovici.

Fiindcă au văzut lucrurile cu adâncime duhovnicească, după cum le-a arătat lor Duhul Sfânt, au înfățișat amândoi ruptura omului de Dumnezeu drept cauză a tuturor crizelor. Omul modern s-a dezlipit de Rai și s-a alipit de raiul pământesc, de comoara sa. Și nu doar că s-a alipit; aproape că a devenit una cu lumea. De aceea, Dumnezeu i-a tulburat pacea, i-a împușinat hrana, i-a risipit banii, i-a zguduit metropolele. De aici crizele politice, alimentare, economice. Toate acestea le-a făcut Dumnezeu spre a-l trezi pe om din rătăcire, spre a-și veni în fire, căci El prețuiește întoarcerea omului la calea sfințeniei.

Frumusețea viziunii evanghelice a omului vine din profunzimea descoperirilor sale și din înălțimea soluțiilor. Să încheiem pe tonul optimist al lui Ernest Bernea:

„Există, oare, o ieșire? Da! Renunțarea la formula de viață a lumii moderne începute în Renaștere, formulă azi definitiv consumată [...] și găsirea unei alte formule, care să satisfacă nevoile temporale ale momentului istoric într-o ordine spirituală specifică naturii complexe a omului și destinului său.”

[...] FORME ALE CRIZELOR ISTORICE

pagina 16

01 | [...] FORME ALE CRIZELOR ISTORICE

Istoria, este viață și anume viață umană și, ca orice viață, are un curs accidentat datorită unui dinamism și ritm propriu. Ori, tocmai acest mod de a fi, acest caracter cursiv, definitoriu, a fost neglijat. Pentru o înțelegere mai adâncă a istoriei, pentru înțelegerea realității însăși și o mai strânsă încercuire a adevărului - pe care orice om de știință sau de acțiune dorește să și-l apropie - este necesar să se cerceteze aceste treceri, acele fenomene istorice mai puțin „normale” și mai greu de cuprins, care au fost numite *fenomene de criză*. Intrând în intimitatea lor dezordonată, încercând să înțelegem procesul de descompunere al unei epoci și eforturile de întocmire ale alteia, sântem purtați chiar și fără vrerea noastră în inimă către tot ce constituie existența societății umane și caracterele ei fundamentale, la un moment dat.

Noțiunea de criză în istorie, supusă atenției noastre, pe de o parte de către filosofi - și anume de către filosofi ai culturii -, iar pe de alta de însăși transformarea lumii contemporane, ne pune în stăpânirea unor date noi, și anume în contact direct cu viața istorică, în desfășurarea ei complexă, tainică și tragică, așa cum e însăși natura și destinul omului prin care ea se produce.

Crizele istorice sânt de mai multe feluri; după natura activităților umane și după gradul în care le angajează. Există crize economice, politice, morale și spirituale.

Am auzit, în vremea din urmă, foarte des expresiuni care privesc îndeosebi domeniul economic și cel politic: criza de alimente, de locuințe, de bani sau criza de guvern, de partide. Am auzit, deși mai rar - pentru că numărul celor

conștienți de ea este mai restrâns -, ceea ce nu le face mai puțin însemnate: crize morale privind bunele moravuri, sau crizele spirituale, metafizice și religioase. Nu toate, firește, sânt hotărâtoare, puncte de răscruce în istoria omenirii. Crizele economice și politice pot fi hotărâtoare, dar numai atunci când apar împreună cu celelalte două, adică morale și spirituale. Altfel, putem avea crize economice și politice cu un caracter superficial, local și efemer care pot fi ușor depășite. Adevărata criză începe cu aceea a omului, unde criza morală - în înțeles de decădere a bunelor moravuri - este doar un început propriu unei societăți intrate pe făgașul unei decadențe, unde lenea, vițiul, delăsarea și desgustul ajung uneori să fie trăite cu rafinament, fenomen care manifestă parțial marea criză a spiritului, singura care poate antrena întregul corp de funcțiuni și valori, desagregând întreaga tradiție, sensul și ordinea lucrurilor ce privesc natura și destinul uman.

Criza metafizică și religioasă este adevărata criză; este criza totală pentru că ea privește starea omului, așezarea și acțiunea sa în viață, privește raporturile sale cu Dumnezeu și lumea, a cărei ierarhie, odată sdruncinată, poate angaja pe drumul căderilor și haosului întreg corpul de valori și activități ale omului.

Criza spirituală, privită din punct de vedere Creștin, înseamnă căderea din bucuria și vrednicia omului în fața harului divin. Criza economică și politică, criza morală chiar, privesc anume raporturi necesare între oameni, legate de viața cotidiană; criza spirituală privește legătura mistică cu transcendența, cu Dumnezeu.

02 | TRADIȚIE [...]

Dacă încercăm, însă, o reducere a acestor direcții și forme de care istoria dispune nelimitat, printr'un proces de abstracție, putem stabili două forme fundamentale în felul de a se manifesta al realității istorice: forma evolutivă-tradiționalistă și forma revoluționară-progresistă. Uneori ele apar izolat, una singură părând să caracterizeze mersul unei societăți, alteori se succed ca forme necesare una față de alta, pentru dezvoltarea societății omenești.

Plecând de la realitatea concretă și înaintând într'o ordine abstractă, ne vedem puși în fața unei probleme capitale și anume a Tradiției și a Revoluției. Să vedem, deci, cum apar și cum iau evenimentele istorice aceste forme ca dezvoltări normale sau patologice, toate privite însă ca modalități firești, reale.

Când schimbările în istorie se produc printr'un proces lent, lumea care trece continuă în lumea care vine, integrând și valorificând în același spirit datele apărute în istorie și anume printr'un proces de dezvoltare și asimilare, echilibrat și continuu. Acesta este cel mai linear și organic fel de a se manifesta al istoriei. Exemplul cel mai apropiat pare să ni-l producă istoria poporului Englez.

Deci, primul mod normal de a se manifesta al istoriei l-am putea vedea ca o integrare a datelor noi, unei tradiții vechi, puternice.

Modalitatea tradițională a istoriei cunoaște, însă, și forme deviate. E vorba de tradiția ca formă statică de conservare și tradiția ca supraviețuire. La unele popoare, tradiția a devenit în cursul istoriei o formă constrângătoare și neschimbătoare, o formă care nu vine să dea chip, să organizeze și să

îndrumeze viața istorică, ci să o țină în loc, dând formelor lumii acesteia un caracter de permanență. Tradiția statică are cel mai bun exemplu în forma de conviețuire milenară pe care a cunoscut-o poporul Chinez.

Atunci, însă, când viața fuge, își face drumul ei și forma stăruie, atunci tradiția se reduce la o supraviețuire. Cei mai mulți oameni se supun ei nu pentru că răspunde unei ordini de viață ce trebuie respectată pentru dezvoltarea însăși a acestei vieți, ci pentru că așa s'a deprins, pentru că așa face toată lumea. Oamenii nu pot frânge, în general, ceea ce pare să aibă un caracter comun și se simt ușurați în viața lor zilnică, dacă se supun unui conformism ordonator.

Un bun exemplu de tradiție-conformism este fenomenul religios în burghezia liberală. Ce a ajuns Creștinismul în viața acestei lumi? Ei o numesc tradiție. În fond, e vorba de o supraviețuire, de o formă fără fond, de un conformism social. Experiența religioasă este inexistentă. Religia Creștină pentru burghezie nu mai răspunde unei nevoi interioare; ea este forma pe care oamenii o acceptă, dincolo de ceea ce constituie viața interioară și exterioară a omului. Viața e una, cu legile și cursul ei, iar religia e alta cu legile și formele ei; ele nu se întâlnesc și nici nu se pot întâlni. De ce? Pentru că e o altă concepție asupra lumii și vieții, noi date istorice au îndrumat viața omului în direcții și într'un spirit cu totul în afara religiei Creștine și pentru că o reintroducere a experienței și viziunii Creștine în sânul burgheziei ar însemna dispariția burgheziei însăși. Metafizica și etica materialistă a burgheziei, consumată de metafizica și etica Creștină, ar distruge însăși temelia burgheziei și a structurii sale social-politice.

În epoca modernă, pentru dominanta societății omenеști care a fost burghezia, Creștinismul a fost un conformism social și o formă tradițională de supravețuire, fapt care îndreptățește critica marxistă, dar nu doctrina care a făcut dintr’o formă istorică degenerată, un principiu. Numai atunci când religia Creștină a organizat întreaga viață a omului, când a valorificat și ordonat totul în spirit Creștin, tradiția ei s’a manifestat viu prin ceea ce este mai adânc și permanent în om, îndrumând viața istorică integral.

Istoria ne oferă, însă, o privilegiște mult mai bogată. Cea de-a doua modalitate a desfășurării evenimentelor - e vorba de forma revoluționară - nu e mai puțin reală și mai puțin instructivă. Variațiunile sub care ea apare pe scena istoriei sânt acordate unor condițiuni speciale, dar în general se dezvoltă ca o formă opusă tradiției.

Când schimbările în istorie se produc printr’un proces violent, când cursul evenimentelor nu s’a dezvoltat organic, ci printr’o ruptură a zăgazurilor, prin cascade, lumea care vine distruge ordinea lumii vechi, după demolare integrând și valorificând într’un alt sistem, datele tradiționale și anume printr’un proces de distrugere și nouă întocmire. Istoria modernă ne dă două dintre cele mai grăitoare exemple: Revoluția Franceză și cea Rusă.

Spre deosebire de calea tradițională a desfășurării evenimentelor istorice, când ordinea veche asimilează datele noi, calea revoluționară anulează integral ceea ce prin timp intrase în descompunere, întronând o ordine nouă, pe un alt sistem de valori, pe o altă viziune asupra lumii și a vieții. Revoluția, fiind un fenomen istoric pe bază de resentimente, de cele mai multe ori, un fenomen de deslănțuire

a unor forțe elementare, un fenomen de revărsare a vieții peste formele ordonatoare tradiționale devenite improprii, poate aduce cu sine condiții, experiențe și forme ale căror sens și ale căror durată sânt îndoielnice.

Revoluția în sine este un fenomen firesc, manifestând însă mai mult iraționalitatea istoriei decât raționalitatea ei, este o formă tragică a societății omenești, o deviere de la cursul normal al lucrurilor, deviere printr'o seamă de alte devieri pe care ordinea stabilită le suferea ascuns și pe care Revoluția le manifestă vulcanic. În cele mai multe cazuri, ea apare ca o consecință, ca un fenomen necesar al unei societăți în care individual și colectiv, tradiție și inovație, viață și formă istorică, nu au mai corespuns unui echilibru, nu au mai funcționat în vederea păstrării ierarhiei și ordinii stabilite.

Fenomenul Revoluției, privit integral în totalitatea sa istorică și elementară, în procesul său îndelungat, nu numai în formă vulcanică și redusă, așa cum apare în înțeles obișnuit, formă care reprezintă doar o frântură din procesul și marea dramă istorică ce poartă acest nume, poate căpăta o altă definiție, mult mai cuprinzătoare, dar și mai îndepărtată de fenomenul concret istoric, deoarece această definiție ar depăși realul către posibil, ar privi și ceea ce trebuie să fie o revoluție, ceea ce vom completa în mod logic în paginile ce urmează, unde vom vorbi despre puterea omului de a influența mersul evenimentelor și responsabilitatea sa în fața istoriei.

03 | MERSUL PLURAL ȘI DIVERGENT AL ISTORIEI [...]

Evenimentele se pot desfășura în mai multe direcții.

Istoria, în realitatea concretă a faptelor sale, nu cunoaște un strict determinism. Evenimentele se pot dezvolta linear, progresiv, dar și divergent, descompus. Judecată din punct de vedere moral, istoria este un continuu urcuș și coborâș de dimensiuni deosebite. Observată, însă, din punct de vedere al realității, dincolo de orice judecată de valoare, așa cum ea se desfășoară în faptele concrete, istoria apare ca un fenomen cu mari însușiri de plasticitate și dezvoltări neprevăzute. De aceea, numai pentru un timp determinat, istoria poate căpăta un caracter cursiv, altfel mersul ei în general este divergent și multiform. Ea cunoaște multe meandre și devieri, multe căderi și eșuări. Un eveniment se poate întâmpla sau nu, se poate întâmpla într'un fel sau în altul. Există o legătură între faptele istorice, dar în așa fel încât viitorul rămâne continuu o poartă deschisă. Determinismul strict, așa cum l-au conceput istoricii și sociologii veacului trecut, nu mai are trecere, după cum se știe, nici în științele fizice, cu atât mai puțin în cele umaniste.

Realitatea istorică este mult mai complexă și mult mai ascunsă decât pare. Judecăm și acționăm asupra acestei realități, pe datele ceni le punem la îndemână o instrumentație abstractă, ceea ce în mare măsură presupune o îndepărtare de realitate. Sânt aici lucruri și evenimente aparte bine definite, care manifestă însă o intimă legătură și o perfectă unitate. Altele, care se întrepătrund, se petrec intim și totuși nu se confundă unul cu celălalt, păstrând caractere proprii individuale.

Desfășurarea unor fenomene care se prezintă în acest chip nu poate fi cuprinsă într'o formulă simplă, liniară, ci mult

mai sigur, într'o definiție cuprinzătoare, largă și armonioasă. Istoria privită integral nu este ceva lent, desfășurare determinată de la cauză la efect, într'o singură direcție, cu un destin pecetluit și nici petrecere întâmplătoare de fenomene desordonate, anarhice și fără sens. Plecând de la constituția complexă, atât de umbrită a fenomenelor istorice, vedem că desfășurarea lor are un caracter ritmic și bogat prin care este posibilă *o sinteză între ceea ce este unitar și multiplu, continuu și discontinuu, către o armonie finală*, care păstrează deplin lumea noastră în ceea ce are ea mai caracteristic, mai individual, prin ceea ce are mai adânc și permanent. Numai în acest fel se păstrează tot ceea ce este ireductibil și se înțelege *jocul liber pe un fond stabil* al unor elemente și forțe care fac cu puțință continuitatea istorică în concret. Numai în acest fel capătă un înțeles și pot fi reduse contradicțiile a ceea ce este individual și colectiv, creator și tradițional, ceea ce constituie dezechilibrul istoric al unei lumi noi în fața ordinii vechi, stabilite, adică integrarea unor epoci de criză ca perioade de sine stătătoare între două lumi, una veche și alta nouă, fiecare cu ordinea și spiritul ei propriu.

În concluzie, pentru a înțelege realitatea istorică trebuie să ne îndepărtăm cât mai mult cu puțință de schemele și formulele abstracte, atât de proprii și comode intelectului nostru și atât de apreciate în ultimul veac de o cultură cantitativă și deterministă, pentru a ne apropia pe alte căi de acel real bogat și adânc care este istoria omenirii și a-l cunoaște în intimitatea sa deplină, în dinamismul, direcția și ritmul său ascuns. A-i înțelege structura și aprecia calitatea, a-i determina formele și funcțiunile caracteristice,

reprezentările active, este o operă de largă deschidere a spiritului nostru.

04 | ÎN FAȚA ISTORIEI

Acum, după ce am văzut cum este dispusă desfășurarea evenimentelor istorice, ce disponibilități are această realitate și ce modalități de manifestare; acum, după ce ne dăm seama că alături de forme, legi și acte mai ușor de descifrat, în istorie stăruie o mare parte de neprevăzut și irațional, ne dăm seama și de răspunderile care apasă existența atât de încercată a omului.

Omul în fața istoriei este activ și răspunzător.

Omul trebuie să răspundă continuu, printr'o invenție și efort propriu, tuturor problemelor ce i le ridică desfășurarea de forțe și valori a istoriei. Problemele ce i se pun, îndrumarea pe care o poate da și trebuie să o dea evenimentelor, sânt grele, deseori penibile omului, prin încercările la care este pus. *Experimentarea istoriei de către om are un caracter tragic.*

Omul a determinat cursul istoriei în două feluri: ca forță oarbă, adică prin masse, și conștient, prin exemplarele de elită spirituală. Acestea din urmă, deși totdeauna călăuze de epoci, nu au reușit să fie întotdeauna pe linia ascensională a istoriei.

Când o direcție în istorie este îndreptățită numai prin faptul că marea mulțime a pornit într-acolo, fără ca alt temei să o îndreptățească, sântem în fața uneia dintre cele mai tipice și mai moderne (democratice) rătăcirii istorice; fără un conducător și fără minoritatea conștientă, Revoluția Comunistă nu ar fi existat ca fenomen istoric.

Nu întotdeauna cei mulți au dreptate. Omenirea întregă, dacă ar merge într'o singură direcție, și încă nu este o dovadă că merge bine. Nu numai individual, dar și colectivitățile pot rătăci. „Într-acolo merge lumea” poate marca un fapt istoric, unul politic, dar nu întotdeauna și unul de împlinire a unui ideal social, etic sau religios. De aceea, istoria cunoaște epoci de decadență.

„Într-acolo merge lumea” nu poate fi pentru noi un îndreptar către cucerirea binelui. Între desfășurarea evenimentelor istorice și căile binelui pot fi numai coincidențe întâmplătoare. În orice caz, sensul și valoarea faptelor noastre nu poate fi găsit în sensul general și valorile determinate de direcția evenimentelor exterioare ale societății. A le afla înseamnă tocmai a depăși acest domeniu.

În marea întinsă de fapte și evenimente, omul este obligat să deosebească caracterul și rostul tuturor lucrurilor, acordând fiecăruia numai atât cât este scris în natura sa. Omul trebuie să știe să aleagă esențialul de întâmplător, binele de rău.

Nu poți face istorie în sens creator, fără metafizică și religie, după cum nu poți să faci politică de ordonare și creație, fără a trece din temporal în spiritual, unde nu se mai pot găsi temeiurile unei noi așezări, cu forme superioare și un caracter statornic (nu definitiv, pentru că în veac nu e nimic definitiv).

O așezare de durată a istoriei nu ține de succesul politic și angajarea masselor într'o direcție, ci de exprimarea în așezăminte și rânduieli sociale a fondului uman profund și a aspirațiilor lui istorice.

Atunci când nu se ține seama de aceste lucruri, oamenii

sânt în derută și istoria în criză. Omul este activ în istorie, dar nu întotdeauna prin ce are mai profund, mai aproape de Dumnezeu - atunci ar fi numai soluționări fericite -, ci și prin ceea ce are căzut, întunecat.

În istorie învinge nu numai adevărul și binele; învinge și răul, mai ales răul, prin puterea cu care este înfipt în natura omului. Răul nu are puterea rațiunii și nici aceea a luminii ce călăuzește marile aspirații, dar are puterea slăbiciunii, aceea a înclinațiilor omenești, a efectului ușor și imediat a ceea ce îndeamnă masele către o direcție cerută de panta pe care omenirea s'a angajat. În istorie o poziție și o direcție sânt active nu numai în raport cu adevărul, cu creația fascinată de împlinirea binelui, ci și în raport cu succesul, cu imediatul, cu datele empirice și exterioare ale vieții istorice, date care pot mai ușor să satisfacă apetitul omului ce se manifestă prin natura sa infirmă.

05 | NATURA UMANĂ ȘI PRO [...]

Răul istoric a atins conștiința și problematica multor cercetători, dar nu în același fel. Veacul trecut, bunăoară, a văzut originea răului istoric în condițiile exterioare de viață ale omului. Marx, ca un demn urmaș al lui Rousseau, vede originile răului în lucruri, dincolo de om, adică în așezăminte și proasta lor întocmire. Schimbarea orânduirilor sociale rezolvă crizele și dă înălțime omului. O societate armonioasă, adică societatea socialistă, duce în mod inevitabil la plinătatea și salvarea omului. De aceea, Marx și după el Lenin, vor imediata și radicala transformare a ordinii sociale; restul vine de la sine. Dacă accentul cade pe exterior, nu pe interior, pe

temporal, nu pe spiritual, dacă întâietatea determinantă o au rânduielile sociale, de ce nu s'a găsit încă o ordine care să rezolve definitiv crizele istorice? Lenin, trecând peste Marx, a afirmat caracterul *definitiv* al socialismului ca formă istorică, numai că recunoașterea acestui caracter echivalează cu închiderea procesului istoric și deci cu încălcarea principiului dialectic.

Omenirea nu are nevoie de o societate perfectă, creată în mod abstract pentru că aceasta presupune ca oamenii să fie ei înșiși perfecți. Dacă repudiem ideea unei realități transcendente perfecte, cum putem accepta pe acea a unor oameni reali cu atribute divine? Omenirea, în sbuciumul ei, are nevoie de o societate *mai bună*, o societate *concretă*, cu mai puține defecte decât acelea pe care le-a experimentat până în prezent.

O singură dată i s'a oferit omului o formă de viață pe calea căreia conflictul istoric ce consumă lumea fără oprire, a putut să obțină o reparație - nu în formă ideală, ci într'o formă încorporată istoric. E vorba despre Creștinism, care este religia dragostei și a carității. O singură dată a fost posibilă încercuirea și diminuarea fondului subuman, ameliorarea condiției morale și spirituale, individual și colectiv.

Dacă formele istorice Creștine, adică instituțiile, care nu sânt decât obiectivări sociale ale religiei, au putut decade în activitatea lor, cedând în fața contradicțiilor și ordinii efemere temporare, Creștinismul, ca învățătură, nu este nici azi mai puțin pur și revelator, iar în realitatea istorică a adus cea mai avansată contribuție la reabilitarea omului.

Creștinismul vrea întâi transformarea omului, înălțarea lui, ca fiind factorul prim al realității istorice, cel mai important

în determinarea evenimentelor, și apoi vrea întocmirea unor forme sociale care să corespundă nevoilor omului la o treaptă superioară, aceea a omului evanghelic renăscut.

Concepția și atitudinea Creștină nu ignoră lumea, așa cum au crezut unii filosofi cu două veacuri în urmă și după ei mulți intelectuali. Ea poate fi împotriva lumii, „așa cum este,” adică a fondului subteran din om atât de activ în istorie, dar nu este împotriva existenței ei reale, cu sens afirmativ, creator, perfectibil; e împotriva lumii acesteia, atât întrucât are în ea negația luciferică, dar e pentru ea întrucât poate fi inspirată divin și transfigurată în spirit.

Omul nu se salvează pe sine izolat, ignorând lumea, deoarece își aparțin reciproc și de aceea el este responsabil ca în fața uneia din dimensiunile sale. Lumea este în criză pentru că omul este în criză; lumea este direct legată de destinul uman și omul nu o poate trăda.

Pornind de la natura omului, care e însăși substratul și imaginea istoriei, înțelegem pentru ce desfășurarea evenimentelor nu se produce linear, nu este organică și mai ales nu este ascensională, cum credeau iluminiștii, pentru că istoria pe lângă multe soluționări fericite, cunoaște atâtea false soluționări, atâtea eșuări și căderi.²¹

Marile crize pot fi produse prin intrarea activă a unor elemente noi în câmpul istoriei și prin prezența unor forme depășite, fără corespondență în fața fluxului vieții. Dar de unde și prin cine apar aceste elemente și acești factori noi?

21 Iluminiștii (Condorcet), ca adevărați materialști, au identificat progresul uman cu progresul tehnic, singura linie care a cunoscut în adevăr un „progres ascensional și continuu!”

Integral privită, istoria cunoaște o mișcare sinuoasă, cu urcușuri și căderi.

Omul stăpânit de deprinderi și apetituri este incapabil să rezolve corect, să integreze organic ce e nou și să ordoneze în alt spirit formele și valorile tradiționale, ceea ce duce la ruptură. Îndoita noastră natură și condiție - omul, fiindă dublă - dă naștere atâtor crize și tragedii istorice.

Orice criză istorică, pentru a fi rezolvată, presupune *o nouă sinteză* și o mare responsabilitate umană în fața istoriei.

Criza contemporană a deschis, sub o formă nouă și credem, cea mai gravă, tragedia condiției istorice a omului. Între destinul nostru propriu, ca persoane umane, și cel istoric - care este tot o dimensiune umană, există un conflict și anume între ceea ce este interior și ceea ce este exterior, între ceea ce este personal și ceea ce este extra-personal. Altfel spus, acest conflict se produce între natura omului dotată spiritual și obiectivările sociale, pietre dure ale factorului timp. Drama, ca și greaua răspundere, vine de acolo că nici unul din acești factori nu poate fi anulat - utopiștii au încercat -, ci trebuie duși la un stadiu de echilibru și armonie, care nu e cu puțință fără arderi, fără consum. În acest fel, facem plata păcatului din noi.

Aceste conflicte și eșuări dovedesc însă nu numai gradul de decădere și oprinare a omului până la desfigurarea lui, ci și gradul de intervenție activă a omului, care se poate salva printr'o severă disciplină a tuturor forțelor sale interioare și intelectuale în fața realităților istorice. Omul este activ în istorie, atât în sens destructiv, cât și creator; problema rămâne deschisă: este ascensional și creator, dacă prinde înțelesul lucrurilor și sensul lor, dacă are conștiința misiunii sale pentru împlinirea adevărului, temporal și spiritual.

În concluzie: ceea ce filosofia și sociologia veacului trecut

nu a înțeles, tratând evenimentele și problemele istorice ca fenomene independente, este că dincolo de natura și voința umană - de aici, caracterul lor coercitiv - lumea contemporană, forțată de marea dramă în care a intrat, va trebui să recunoască, în sfârșit, că omul nu este o creațiune a obiectivărilor și împrejurărilor, ci este o ființă spirituală cu o voință și un destin propriu, că omul nu este un instrument la dispoziția unui sistem de raporturi sociale sau a unor civilizații, ci el este factorul principal și hotărâtor, material și spiritual, creatorul însuși a acestor orânduirii și civilizații. Imponderabila sa natură și rostul său ca forță spirituală sânt temeiul istoriei.

(Poiana Mărului - 1947)

ASPECTE ALE CRIZEI

pagina 32

01 | ASPECTE ALE CRIZEI

Au fost îndeajuns câteva decenii de criză, semădate cu războaie și revoluții, ca omul să-și poată manifesta fragilitatea și fondul subteran, până în limitele unei mari tragedii colective, azi încă în plină desfășurare. Ce au încercat să acopere milenii de civilizație s'a dezgolit acum.

Epoca modernă, de un optimism superficial, a avut un caracter mai mult formal și exterior, ceea ce nu a întârziat să-și arate consecințele, cultura și civilizația umană nu se păstrează numai cu legi și instituții juridice și nici nu progresează numai cu efortul material și tehnic. Acestea cultivă aparențele, care ne pot duce la mari desamăgiri și suferințe. Omul a putut deveni mai iscusit în treburile personale sau publice - dincolo de bine și de rău, cum a spus un filosof -, dar aceasta nu i-a fost îndeajuns ca să-l ridice pe treptele superioare conștiinței și responsabilității, nu a reușit nici măcar să-l păstreze la o treaptă minimă de umanitate. Când așezămintele au slăbit, comportarea formală și exterioară nu a mai putut fi menținută în stare de funcționare și omul a apărut ca o făptură degenerată, condusă de instincte primare.

Cultura și civilizația nu pot avansa numai prin progresul material și tehnic, nici chiar prin cel social, ele având un fond mult mai adânc, de ordin moral și spiritual; activitatea politică și cea juridică, ca să fie cu adevărat progresiste și umane, trebuie și ele să se alimenteze din acest fond. Așa se explică de ce în toate marile crize istorice, reconstrucția a fost făcută prin înțelepciunea și virtutea unei aristocrații spirituale.

Omul modern a fost sustras ordinii metafizice și reli-

gioase, pentru a fi dăruit în întregime ordinii materiale. Omul judecat unilateral a fost angajat pe un absolut foarte relativ; singur și sărac (reduc), el a căutat un sprijin acolo unde nu era decât un miraj înșelător; libertatea și omenia nu puteau veni pe această cale. Omul a fost desumanizat; de aceea sântem atât de nefericiți.

Spiritul cantitativ pare să fi fost un spirit de epocă. De aceea, tehnica s'a dezvoltat atât de mult, fie că ea a privit știința sau producția și tot de aceea s'a dezvoltat livrescul și artizanatul. În educație a fost la fel: cât mai mulți ani de studii și cât mai multe cunoștințe acumulate.

Cum este orientată viața omului, care este ierarhia valorilor, ce aduce sănătos știința, filosofia și arta, câți savanți și oameni de omenie reușesc să se ridice, acestea interesează mai puțin. În economie, în asistența socială sau igienă se manifestă același spirit cantitativ; sensul acestor activități și a operelor împlinite, ordonarea lor către un punct de convergență unde calitatea omului să răspundă, interesează mai puțin sau poate deloc.

Trebuie să ne controlăm bine condițiile propriei noastre existențe și noțiunile cu care lucrăm. Cultură și civilizație nu înseamnă ceea ce obișnuit se crede, fenomene întâmplătoare, raportate la atât de variatele și multiplele noastre apetituri, uneori în adevăr, foarte rafinate. Cultura și civilizația constituiesc o totalitate organică de manifestare a naturii umane complexe și a destinului său spiritual, a progresului material, dar și a perfecțiunii morale, ce își are izvoarele undeva, într'o altă ordine decât aceea cunoscută prin simțuri.

Omul a uitat că arhitectura vieții cere și o cupolă, a uitat ca-

lea ascensională a marilor sale cuceriri, gândul către ceva pur și perfect, setea de absolut.

02 | PRACTICISMUL MODERN; CONSECINȚE ÎN ȘTIINȚĂ ȘI ARHITECTURĂ

Practicismul modern a avut importante consecințe asupra tuturor activităților umane; indiferent cărui domeniu aparțineau, au căpătat un *caracter utilitar*. Știința, filosofia sau artele, toate au căpătat acest caracter; ele au părăsit munca și efortul înnobilit al pasiunii pure, au părăsit creația gratuită pentru că acolo unde trebuia să activeze setea de absolut a lucrat și a subminat interesul material care, lăsat liber, devine rapace. Oamenii nu au mai avut trează conștiința în fața adevărului, binelui și frumuseții, ci au tulburat-o în diverse forme cu infiltrații ale succesului imediat, social (carieră) și material. Știința, filosofia și arta, devenite profesii, au dus cultura într-o zonă insalubră. Să vedem cum arată această situație, prin exemple concrete, luate din domeniile arhitecturii și al științei.

Inginerul constructor a înlocuit arhitectul în mare măsură și în acest fel s'a degradat nobila activitate umană în care a strălucit geniul unor oameni ca Praxiteles, Leonardo sau Michelangelo.

În trecut, casa, locuința cea mai simplă a omului, a păstrat ceva din ființa lui. Construcție unitară, ea a păstrat de-a lungul veacurilor un caracter ce depășește utilul; de aceea au apărut atâtea stiluri. Nu mai vorbim de marile monumente, simboluri ale năzuinței unei societăți, sau de creațiunile de împărăție spirituală, cum au fost bunăoară catedralele gotice și toate minunile de acest gen ale diverselor civilizații.

Blocul, această construcție hibridă din punct de vedere spiritual și nesemnificativă din punct de vedere estetic, este expresia epocii noastre. Ca și haina sau mobila, casa a căpătat influența uzinei. Producție standard, în serie, expresie a unei vieți și ea nu mai puțin standardizată, casa își pierde conținutul ei moral, se desumanizează, își pierde semnificația unei vieții de aspirație spirituală și apare desgolită de orice sens. Casa modernă tinde tot mai mult către un produs al unui om fără suflet; e făcută parcă numai pentru împlinirea unor rosturi pur biologice, la un nivel de mediocritate dezolantă. Inginerul constructor a luat locul arhitectului. Arta, care spiritualiza materia, care făcea să nu mai vezi piatra, nici lemnul, nici varul sau vopselele, ci realizarea unei idei, a unei viziuni într'o operă de sine stătătoare, arta arhitecturii a decăzut ca anacronică. Eleganța coloanei ionice, măreția arcului gotic, fragilitatea de piatră a construcțiilor Renașterii, nu „rentează” azi, nici ceva nou de aceeași calitate.

Omul nu mai știe închina nimic din făptura sa trudită, nici o efortare care să-i arate noblețea, fiorul divin care dă lucrurilor sale trăinicie, substanță și frumusețe.

Știința modernă, activitate umană atât de înfloritoare, a luat și ea un aspect cu totul deosebit; se pretinde că savantul este tipul caracteristic al epocii. Materialismul și practicisul modern nu numai că i-au acordat un primat, dar au influențat-o adânc, dându-i o formă și un sens pe care în trecut nu le-a cunoscut și care pot fi socotite de o coloratură decadentă.

Specializarea a schimbat mult din condiția inteligenței umane și a afectat serios creația culturală. Omul bogat in-

terior, creatorul complex al Antichității, Evului Mediu sau al Renașterii, e anacronic. Omul de larg orizont, slujitorul tuturor marilor discipline și arte, de la știință și mistică, trecând prin filosofie, poezie și pictură, nu mai e actual. Modernii văd în această situație un motiv de succes și seriozitate, dar nu-și dau seama cât de mult s'a pierdut în raport cu ceea ce s'a câștigat prin specializare. Creatorii adevărați nici azi nu renunță. Specialismul sufocă marile spirite și degradează inteligența umană. Omul excepțional, omul complex, chiar când e supus nevoilor vremii de azi este un specialist într'un domeniu precis de fapte, își încadrează activitatea și întreaga sa muncă într'o *sinteză* care face să dea strălucire celor mai mici părți din cercetările sale. Chiar dacă actul creator nu ia forme de expresie deosebite, el se produce ca și când acest lucru ar putea fi realizabil.

Specialismul, *stricto-sensu*, coboară știința și aduce pe slujitorul ei la situația unui meșteșugar. De fiecare dată când un specialist ignoră domeniile înrudite și se închide gelos în cușca disciplinei sale, inteligența umană suferă și cultura decade. Lumea modernă a cunoscut o îngustare de orizont și o sărăcie a formelor de expresie care au apărut, în mare măsură, odată cu specializarea exagerată și tehnicismul asociat.

Specialismul este valabil mai mult ca un cadru și mai puțin ca scop și mijloace. În prezent, când cercetările științifice, au luat o atât de mare amploare, sigur că e mai bine să ne limităm câmpul de cercetare, dar aceasta nu trebuie să ducă la o îngustare a concepției și metodelor științifice, ci dimpotrivă: un spirit cât mai larg, cuprinzător și elevat trebuie să ne anime continuu.

Dar știința contemporană mai are încă un păcat: modul cum a privit și tratat *natura*. Că cercetarea, observația directă și experimentul s'au aplecat mai mult asupra naturii, acest fapt nu poate fi un rău, ci chipul cum s'au aplicat. Știința modernă, prin atitudinea în fața lumii și vieții, l-a fixat pe om la periferia existenței și l-a desumanizat. Omul modern a trăit numai spațial, exterior, material și deci sensual cu întreaga sa ființă. El a sărăcit interior și când s'a aplecat asupra naturii el nu a mai înțeles valoarea și nici frumusețea în felul cosmosului Grec sau universului medieval.

Viziunea Creștină medievală, a acelor timpuri care au fost numite „obscure,” deși a cunoscut mai puțin natura în sensul științei moderne, a avut în fața ei o atitudine mai corectă și mai rodnică, în sensul promovării umanității noastre. Omul Evului Mediu, care își adâncea conștiința în ființa supremă a lui Dumnezeu și stabilea o comuniune cu supranaturalul, privea lumea ce ne înconjoară, lumea exterioară nu cu gând de exploatare, ci ca ceva frumos, adânc, plin de semnificație - un fel de simbolism și poate cel mai autentic - încât am putea spune că acest om, în fiecare clipă și în fiecare lucru, trăia permanențele. De aici o vioiciune, o frăgezime și un optimism pe care noi, cei din era științei și tehnice, nu le mai cunoaștem.

Au fost gânditori de mare reputație care au profetizat și au profesat părerea (pentru noi nu e decât o părere) că știința singură va scoate omul de sub apăsarea fricii. Dar cât de mare frică l-a cuprins pe om, tocmai azi, la capătul unor cuceriri atât de strălucite! Are și de ce. *Omul stăpânește astăzi puteri de care el este nedemn.* Evoluția lui morală și

spirituală apare nu numai necorespunzătoare, dar pare că dă semne de totală degenerescență, ceea ce poate lua un caracter catastrofic; un nebun poate dispune de întreaga umanitate.

03 | INSTITUȚIILE MODERNE; CENTRALISM ȘI ABSTRAȚIONISM

Instituțiile moderne, centraliste și abstracte, au făcut mult să sufere omenirea, adică omul viu, concret.

Cu cât nevoia de conviețuire a popoarelor a crescut, cu atât formele abstracte s'au perfectat. Nimeni nu știe de unde, cine, cum? Ceva plutește pe sus, ceva nevăzut, care aduce teama și până la sfârșit pustiul.

Popoarele, și prin ele umanitatea, trebuie să găsească un sistem de conducere mai apropiat de viață, de *omul concret*, de omul viu și rânduiri sale organice (cum e familia) mai aproape de tot ceea ce este și generează viață.

Organizațiile mari nu implică, în mod necesar, forme centraliste și abstracte. Democrația liberală este, în general, o medie. Au măsurat, au adunat, au împărțit și, iată, ordinea socială s'a produs. Ce s'a calculat? Un sens, un spirit? Este cea mai ciudată și nefericită operație, operație record: spiritul cuantificat. În fond, epoca modernă a eliminat spiritul; omul s'a diminuat, s'a standardizat și civilizația a intrat în impas.

Epoca modernă a avut o deosebită sensibilitate față de știința și practica dreptului. A fost bine, dar nu îndeajuns.

Morala publică trebuie să fie o medie a ceea ce trebuie să fie un om, după cum *normele de drept* reprezintă tot o medie a ceea ce constituie limitele comportării noastre față de

societate și de stat, indiferent ce conținut moral exprimăm pe plan interior.

În fața legii, oamenii sânt culpabili pe două căi, în două moduri: când ai călcat dincolo - în jos de morala publică și când ai călcat dincolo - în sus de aceeași morală; aceasta pentru că am văzut cum morala, care fundamentează dreptul, este o medie.

În genere, dreptul funcționează în favoarea societății și împotriva celor mai mulți dintre oameni (indivizi) care au o morală întemeiată pe instincte, pe apetit sau pur și simplu sânt imorali sau a-morali. El mai atinge însă și pe acei ce nu cred în fundamentul eticei; este conformismul social. Aceștia, însă, păcătuiesc printr'o atitudine susținută de un plus moral, printr'o atitudine întemeiată și mereu controlată față de o conștiință superioară, ca însăși expresie a unei concepții, cea mai înaltă despre adevăr, despre om și viață. Purtarea acestora nu este condiționată de aprobarea celor mai mulți, în sensul democrațiilor moderne și, deci, de un principiu cantitativ (Rousseau), ci de o conștiință a ceea ce este natura umană și aspirațiile sale cu totul specifice în fața a ceea ce constituie adevărul, binele și frumusețea și, deci, de un principiu calitativ.

Normele de drept ale societății moderne au căutat să satisfacă acest desiderat cantitativ al majorității, socotind că în acest fel s'a creat cel mai bun climat săvârșirii binelui; rolul lor a fost mai mult o frână.

Dar istoria ne-a arătat și forme care au desconsiderat nu numai calitatea unei morale, dar și însușirea ei majoritară, ceea ce a dus la stări și mai grave.

04 | ISTORIA, IMAGINE A OMULUI

Îndeobște, istoria este văzută ca un curs neîntrerupt de evenimente, uneori chiar ca o înșiruire de fapte adăugate una alteia, ca și când nimic nu s-ar întâmpla între ele. Acesta este felul cel mai vulgar de a înțelege istoria.

În fond, istoria este un curs neîntrerupt de viață umană și aceasta presupune o realitate complexă și are multe urmări. Cu toate deteminantele posibile și de orice natură, nu putem înțelege mare lucru, dacă nu așezăm omul în centrul vieții istorice.

Aceasta infimă și splendidă făptură a omului este aceea care ne va explica adevăratul sens al istoriei. De ce? Pentru că istoria este spirit și formă. (Ceea ce se crede în general ca material este forma istorică.)

Istoria, dincolo de condițiile ei materiale, este orizontul spiritual al omului și forma sa de epocă și stil. În general, istoria reprezintă sensul, spiritul și variatele forme ce le îmbracă în concret. Este un nonsens să concepem o istorie umană la nivelul naturii pentru că atunci am ieșit din istorie, pentru că atunci am ieșit din umanitate. Putem, de pe această poziție, judeca o istorie vegetală sau animală, dar nu una umană, care începe cu explozia spiritului și a rațiunii

La cele mai primitive civilizații pe care le-a cunoscut istoria - arheologie sau etnografie - s'a constatat același lucru. *Sensul* - spiritul uman și forma sa proprie - a dat naștere atâtor civilizații și culturi, de o varietate cum numai viața ni le poate oferi. Și tot acestea au creat epocile în interiorul aceleiași civilizații.

Sforțările de a le explica geografic, rasial sau economic,

s'au dovedit a fi insuficiente oricât de reale ar fi aceste condiții pe care nimeni nu le neagă. De aceea, nici nu s'a putut explica de ce istoria prezintă forme atât de variate și are atât de mari posibilități deschise. Oricare dintre factorii materiali citați nu pot prezenta o varietate de forme istorice umane ca acelea ce au existat și o infinită posibilitate de a se întruchipa. Istoria nu se repetă niciodată, ci mereu își caută formule și forme noi de viață. Când le are, e bine, când nu, e criză (ca astăzi). Între civilizații și epoci se pot face apropieri, comparații, analogii, dar nu se pot stabili identități.

Istoria are imaginea omului. Spiritul său, sensul, stă în inima istoriei și generează continuu. Complexa și neîmplinita sa figură aduce la viață atâtea frumuseți și atâtea tragedii.

Istoria este destin uman; societatea, în transformările ei, are în centru această complexă, ciudată și contradictorie făptură: *Omul*. (Poiana Mărului - 1974)

CONDIȚIA OMULUI

pagina 44

01 | CRIZA CONTEMPORANĂ, CRIZĂ A OMULUI

Glasurile celor care numai cu 20 - 30 de ani în urmă arătau că civilizația și omul trec printr'o mare criză, că instituțiile și concepția de viață a lumii moderne își încheie ciclul istoric printr'o fază de mari prefaceri, astăzi nu mai sânt nesocotite ca în trecut, ci stăpânește mintea și sufletul multor oameni, firește, a celor conștienți de condiția lor și a civilizației. Ceea ce nu pare deplin lămurit sânt dimensiunile și mai ales natura acestei crize.

În desfășurarea cíclică a istoriei, putem afirma că sântem în fața celei mai mari crize din câte a cunoscut umanitatea. Începuturile ei pe plan spiritual sânt în impresionismul Francez (ca stil de cultură), fenomen care a închis epoca începută cu Renașterea și a deschis căile frământate ale unei alte lumi, departe încă de a-și găsi formula de viață și instituțiile corespunzătoare.

Unii din factorii de răspundere cred că nu sânt bine repartizate materiile prime, alții că nu au piețe de desfacere, iar alții cred că belșugul și confortul nu corespund între clasele sociale și, toți laolaltă, cred că soluția trebuie găsită în ordinea economică și socială.

Lucrurile au fost privite numai exterior și material. Criza economică și social-politică, pe care nu le neagă nimeni, nu sânt decât manifestările adevăraților ei termeni, vor face ca umanitatea să-și consume răul încă multă vreme, până va putea să ajungă în pragul altei epoci, mai bune. Marea dramă a lumii contemporane este centrată în altă parte decât în crizele economice și politice, acolo de unde pornesc izvoarele răului și de unde poate veni și binele: în *natura* intimă a omului, în *orizontul* său, în *spiritul* care

îl guvernează și îl face să fie ceea ce este. Căderea omului contemporan este răul principal, răul de care suferim cu toții și care se manifestă în toate domeniile de activitate umană, de la religie trecând prin filosofie, știință și artă până la educație, de la economie până la politică și întreaga condiție istorică și spirituală a omului.²²

Cine și-ar fi închipuit cu două secole în urmă, atunci când atât de luminos și naiv se plămădea acest desnodământ tragic, că omul va ajunge în starea de negație a propriei sale naturi și că lumea sa de valori va fi răsturnată, stare pe care atât de nedumeriți și chinuitor o experimentăm cu toții azi? Epoca modernă, mai ales după Revoluția Franceză, s'a mândrit cu cuceririle sale - și multe dintre ele au fost o înaltă manifestare a geniului uman - dar aceste cuceriri, oricând s'au produs, au marcat și o trădare a naturii omului și destinului său spiritual, în așa fel încât azi vedem întorcându-se asupra noastră ca o pedeapsă grea, tot ceea ce s'a socotit cale a mântuirii.

Gândul curat, care luminează interior ființa umană și care îl arată superior animalului, s'a stins, înlocuit de senzații tari, care l-au coborât sub nivelul acestei ființe cu adevărat naturale. Gândul, dacă a mai dăinuit sub fruntea tulburată a omului cetății moderne, a devenit instrument diabolic (scopul scuză mijloacele), flacăre mistuitoare a aspirațiilor și demnității umane.

22 Ceilalți factori, intelectuali, economici, social-politici, care au conlucrat în această perioadă de criză, atât de complicată și de dramatică, îi vom studia în volumul al doilea din lucrarea „Destinul civilizației”, unde cercetarea are un caracter istoric mai concret. În capitolul de față vizăm mai mult planul spiritual și condiția omului, ceea ce socotim că e primul factor al crizei.

Principiile cetății moderne, activitățile și întreaga saânduială converg către un rezultat sigur: desfigurarea omului. Cultura s'a transformat în propagandă și distracție, binele în succes material, frumusețea în rafinament pervers. Economia și politica, mult prețuite pentru eliberarea omului, nu au făcut decât să-l supună unor condiții tot mai grele. Știința și morala industrială, care i-a stat la temelie, mult laudate pentru progresul ce-l promiteau, au închis omului căile către o viață proprie naturii sale, către o viață de creație și echilibru.

Care să mai fie alte înțelesuri ce ar putea fi date activităților fundamentale și valorilor omului, în afară de acestea ale cetății dominate de economia și politica ei, *fatum* (destin) modern care chinuie azi întreaga umanitate?

Lumea de azi, ca și în trecut, când a mai străbătut perioade de criză, a uitat ce înseamnă om și umanitate, a uitat *cât* îi este dat să fie și *cum* să fie, pentru a răspunde tuturor schimbărilor timpului și a rămîne mai departe om cu firea întregă, a uitat unde este prinsă existența sa și încotro trebuie să meargă pentru a-și împlini un destin pe cât de imperios, pe atât de greu. Omul modern, al cărui exemplar desorientat și chinuit îl trăim noi azi, a năzuit dincolo de natura și puterile sale, a mers pe căi improprii și amăgitoare, ceea ce nu a întârziat să-și arate roadele. Criza contemporană este consecința logică și istorică a orientării omului modern, a spiritului demiurgic ce l-a dominat, a absolutismului său și a falselor divinități ce și le-a creat: proprietatea și capitalul, statul-zeu, pan-sexualismul etc.

02 | OMUL-IDEE ȘI OMUL-LUCRU

Epoca modernă, integrând omul în natură, a crezut că a descoperit omul adevărat, ca a descoperit libertatea. Marii filosofi și reformatori ai acestei epoci de înalte aspirații nici nu au bănuțit, însă, că naturalizarea omului îl va denatura. Fiindcă ce înseamnă criza de azi în inima ei decât confundarea naturii-natură cu natura morală, confundarea culturii materiale cu cultura spirituală, proprie omului?

Lucrurile s'au petrecut pe nesimțite după Renaștere; la început ca o deslănțuire de energie și viață, mai apoi ca o încălcare a naturii, unde omul modern s'a dorit atât de mult și perfect încadrat; la început ca o apropiere a omului de animal, mai apoi ca o reducere a sa la datele materiale ale naturii. S'a căutat o definiție a omului acolo unde el era sortit să dispară, s'a căutat natura sa proprie, esența sa, în ceea ce îi era comun cu animalul și piatra. S'a luat religiei dreptul de a avea cuvânt în această problemă, lăsând-o pe seama biologiei și fizicei. Și de aici s'a crezut într'o eliberare a omului tocmai atunci când a fost supus unui regim al necesarului și a fost introdus în lumea determinismului universal și absolut.

Ca ființă naturală și supusă ordinei materiale a lucrurilor, omul a devenit un instrument, un obiect, un lucru: aici stă închisă toată suferința contemporană, atât de lipsită de orizont. Tragica stare de a fi acolo unde nu ți-e locul, de a fi ceea ce nu ești, de a duce o viață împotriva firii și a lucra împotriva aspirațiilor proprii, este starea pe care noi, oamenii celui de al XX-lea veac, sântem sortiți să o experimentăm ca o pedeapsă și ca o cale a răului produs de trufia umană, așa cum s'a manifestat la înaintașii noștri, cu secole înainte.

Cel ce a spart unitatea omului și a declanșat criza morală a fost însuși părintele filozofiei moderne, Descartes. El a zis că omul e dublu, suflet și corp deosebite, principiu de la care plecând nu a fost greu să se înlătore unitatea ontologică a omului - spirit întrupat - și să se alunece după voie când într'o parte, când în alta, reținând fiecare ce-i convenea și îndepărtând ceea ce i se părea de prisos. Iată-l, deci, pe omul-spirit pur, pe omul-idee sau pe omul-materie pură, perfectată bio-chimie, pe omul-animal, apărând pe scena istoriei ca o întrupare a adevărului ultim, științific, cerând dreptul la domnie. Și dacă omul-spirit pur nu a avut prea mare influență, rămânând mai mult în lumea intelectuală, aceea a speculației pure, omul-materie a stat la temelie nu numai a științei ultimului veac, ci și a ordinii social-politice, a moralei și tuturor activităților omului contemporan.

Așa s'a ajuns la rătăcirea de a socoti partea drept întreg și de a o folosi în chip arbitrar; așa s'a ajuns la acel relativism absolut și la contrariul său, absolutul relativ, așa s'a ajuns la omul redus și cel hipertrofiat, origine a atâtor conflicte fără putință de ieșire la un liman. Criza contemporană, care dă lumii noastre o înfățișare apocaliptică prin adâncimea și multiplicitatea formelor pe care le îmbracă, provine din ruptura unității omului, a existenței sale complexe și armonioase, a condițiilor sale proprii de existență și manifestare.

Așezămintele moderne, tot mai științific întocmite, au luat ființă și au întrupat această concepție a naturii umane. Ele nu știu și nici nu pot să știe ceva despre natura complexă și tainică a omului adevărat, despre năzuințele sale, pentru

că tocmai pe acesta îl ignoră în vederea unor finalități pe cât de utopice, pe atât de crude.

Atunci când s'a crezut mai mult în descoperirea și eliberarea omului, tocmai atunci s'a efectuat procesul de denaturare. Omul abstract (idee) și omul-lucru s'au substituit de-a lungul vremii, omului concret, omului viu, aceluia care este singur capabil de cultură și progres, care întreprinde și suferă rodnic o condiție proprie naturii sale, adică ființă spiritualizată.

Omul nu este o întreprindere oarecare, reușită, la bunul plac al minții noastre, așa cum a gândit raționalismul de toate categoriile și nici un obiect, un lucru, verigă moartă într'o înlanțuire universală, așa cum l-a conceput materialismul determinist. Omul adevărat este prins într'o lume concretă, organică și vie. Aceasta nu înseamnă însă a-l aduce la starea de element al naturii, ci numai a-i recunoaște determinantele, așa cum apar ele în natura sa proprie, adică de spirit întrupat.

Omul modern și contemporan, fie el liberal sau totalitar, aruncat cu o pasiune bolnăvicioasă asupra valorilor materiale, a fost forțat să-și petreacă viața mai mult în activități care privesc lumea externă, departe de orice eforturi interioare, departe de orice aspirație spirituală, de armonia și unitatea complexă ce trebuie să le aibă o ființă pentru a fi umană. Această trăire, numai pe plan exterior, a deplasat centrul vieții noastre numai către una din activitățile pe care trebuie s-o îndeplinim (ca specialiști) nu rareori până la identificare, dar care nu era singura și nici cea mai importantă.

Ce a decurs din această așezare a omului se poate vedea

ușor, pretutindeni în lumea noastră civilizată. Trăirea în exterior, identificarea cu o funcțiune care prin specializare a devenit uniformă și monotonă, a distrus viața interioară a omului, energia sa creatoare, spontaneitatea și puterea de împlinire a unor rosturi pe cât de noi, pe atât de superioare. Omul contemporan este sterp, este mecanizat până în limitele morții și aceasta pentru că el este intelectual sau lucrător specializat.

Vechile și organicele activități ale unui trecut pe care nu-l mai voim întors și care nici nu se mai poate întoarce, aveau un nivel redus, dar toate erau judecate nu numai în înțeles material, ci și spiritual. Aceste activități cereau producătorului o efortare variată, mereu nouă și mereu unitară. Ce dezastru interior se produce în omul care este nevoit să facă mereu un lucru mărunț, mereu același, un element material, pe care niciodată nu va putea să-l folosească în întruchiparea operei finale! Căci aceasta înseamnă fabricație, așa se produc lucrurile în serie. Lucrul fabricat este un produs mort care îl distruge atât pe cel ce l-a produs, cât și pe cel ce-l folosește.

Această stare de lucruri este prezentă nu numai în fabrică, ci oriunde apare omul în cetatea modernă, copleșit de progresul său tehnic și material. Funcționarul de stat sau comercial care rezolvă, copiază sau inventariază o viață întreagă o seamă de lucruri fără culoare, fără sens, act strict mecanic și lipsit de existență proprie, intelectualul profesor, gazetar sau inginer merg toți către aceiași anulare a însușirilor de existență umană concretă, cu toate condițiile și năzuințele sale spirituale.

Omul cetății moderne, îndreptat continuu către exterior ca

într'un deșert sufocant, își pierde forța creatoare interioară și cade într'o mare moarte a unui destin care numai aparent mai este uman.

Căile spiritului s'au închis. *Omul-idee, trecând prin omul-funcțiune, a devenit omul-instrument, omul-lucru*, stare care marchează spectacolul cel mai trist al istoriei spirituale. Omul-lucru este cea mai degradată făptură, inteligent și bine organizată cum n-a cunoscut încă lumea; cel de al XX-lea veac al istoriei după venirea lui Hristos a avut această mândrie.

03 | EDUCAȚIE ȘI FABRICAȚIE

Omul modern și contemporan n-are simțul concretului, al organicului, al realității complexe, sensibile și suprasensibile, nu are sete de creație și de absolut. Prin dominarea economicului și instrumentului său, tehnica, prin dominarea politicului, această ultimă formă a dramei umane ieșită din Renaștere (Machiavelli), omul a fost supus nivelării, uniformizării, a fost supus depersonalizării. Și cum totul s'a interpretat științific, educația nu a fost lăsată în afara acestei binefaceri. Știința creșterii oamenilor a mers în cadrele și în sensul condiției contemporane: ea a căutat să satisfacă nevoile creării unui om după chipul și asemănarea societății contemporane, după omul „așa cum este el în realitate.” Dar am văzut mai sus ce este această „realitate.”

Știința modernă și contemporană, consecința ei atât de minunată și catastrofală, tehnica, au redus totul la formule simple, toate uși deschise pentru confecționarea după plac a tot ceea ce avea omul nevoie. Așa s'a ajuns și la confecționarea omului însuși. Conducătorii s'au hotărât

să-l realizeze după formule, ca pe orice fabricație. Așa a apărut omul standard în regimurile totalitare.

Omul standard nu este numai o consecință a cuprinderii naturii morale într'o formulă; judecat din punct de vedere social, fenomenul este strâns legat de un alt important fenomen și anume: intrarea masselor în acțiune pe front politic. Democrația și democratizarea au tins tot mai mult la *nivelare*. Egalitatea de drept a fost transformată în egalitate de fapt. Omul mediu, omul comun, uneori chiar cel nedotat, a fost socotit omul adevărat și după el s'au construit toate așezămintele și s'au deschis toate căile; conformismul social, o consecință firească. O democrație concepută astfel înlătură total libertatea și creația.

Dar omul nu este o întreprindere, nu este o întocmire oarecare, după voia sau puțințele noastre. Omul și natura sa atât de complexă și tainică, atât de inegal întrupată, nu va mai înflori fără libertate și fără condiții morale proprii. Fiece fel de plantă are nevoie de pământ și climă proprie pentru a rodi. De ce atunci omul să fie așa de simplist tratat? De ce el să nu poată rodi oriunde și oricum?

Fără libertate nu va fi elită și fără elită nu va fi spiritualitate, nu va fi nici elevație, nici progres; elita spiritului și spiritualitatea elitei. Va trebui să trecem din nou de la omul standard la *omul model*, la omul ales, formă superioară a tot ceea ce apare sub acest nume. Atunci vom avea civilizație și cultură, atunci vom avea omenie.

04 | RELIGII ȘI DIVINITĂȚI MODERNE

Integrarea omului în natură și credința în raționalitatea lumii și vieții au dus la absolutismul uman și la credința în

atotputernicia sa. În acest fel, Dumnezeu Creștin, realitate vie, transcendentă, devine ceva de prisos, o închipuire fără sens și corespondență în realitatea obiectivă. De îndată ce omul poate cuprine cu mintea sa și îndruma lumea aceasta în care el este integrat, se înțelege de la sine că Dumnezeu este în noi înșine. Dumnezeu imanent nu este altceva decât autodivinizarea omului, omul individual sau colectiv, dar întotdeauna omul și producțiile sale.

Integrarea omului în natură - treaptă pe scara biologică - așa cum a realizat-o epoca modernă a degradat calitatea omului, așa după cum am arătat mai sus, și ca o consecință imediată și gravă, a distrus ierarhia lumii.

Descartes și Hegel au făcut procesul idealizării lui Dumnezeu până la a-l prezenta ca final al dezvoltării omului și umanității sale. Nietzsche și Marx au făcut procesul decapitării lui Dumnezeu până la întocmirea unei *religii athee*, misiune ce i-a revenit în ordinea social-politică lui Lenin.

Omul modern, creator, puternic și stăpân, omul lui Rousseau și al Iluminismului, sustras ordinii divine transcendente, după experimentarea propriilor sale forțe, a devenit un univers închis, un element însingurat. Și așa, treptat, a simțit golul de sub el, a cunoscut neantul, temă favorită a filosofiei contemporane. Ce-i putea aduce nou, întăritor această ordine naturală? Nu-i putea aduce decât izolarea, teama și fuga de prăpastie. Desprins dintr'o lume concretă, vie și spiritualizată, lume în care omul trăia și lucra ca chip al lui Dumnezeu, integrat naturii mute și oarbe a determinismului științific, omul a simțit fiorul făpturii sale căzute și slabe.

O întoarcere nu putea face. Consecvența umanistă și modernă l-a dus pe drumuri care să-i redea un echilibru, să-i redea certitudinea, stare atât de profundă naturii umane. Și le-a găsit în ordinea temporală, în ordinea lucrurilor create. Acest om obosit de singurătate și orizont închis, acest om grăbit să-și recapete echilibrul, a inventat noi divinități care trebuia să satisfacă setea de absolut, fără de care nu putea trăi. *Descoperind certitudinea, omul modern și contemporan au crezut că descoperă adevărul.* De aceea, la rând și fiecare în felul său, au apărut în cortegiu metafizic și religios: individul cu rațiunea și proprietatea sa, societatea cu clasa și statul său.

Trecem peste divinitățile moderne, așa cum au apărut în mintea unor filosofi ca Rousseau, Hegel, Comte (în faza mistică) sau Durkheim, pentru a ne opri la acelea care au stăpânit masele ultimului secol.

În lumea creată de Revoluția Franceză, aceea a individualismului burghez, proprietatea a avut o însemnătate deosebită atât din punct de vedere material, cât și spiritual. Cum a înțeles această lume proprietatea, care a fost funcțiunea și sensul ei în viața omului? Omul nu poate fi om, nu-și poate trăi condiția superioară, dacă-l lipsim de dreptul proprietății. Proprietatea apare aici ca un element definitoriu al persoanei umane, este temelia pe care se clădește ființa sa, atât din punct de vedere fizic, cât și moral. Proprietatea nu este numai un mijloc prin care ființa animală a omului există, ci și o cale de împlinire a sa ca ființă spirituală. Până unde merge această a doua funcțiune a proprietății în lumea burgheziei liberale este mai greu de arătat pentru că merge tocmai acolo unde

stăruie unul din izvoarele răului istoric și care a dus la comunism.

Ca tot ceea ce poartă pecetea epocii moderne, omul realizat de liberalismul burghez trăiește mai mult o viață exterioară: aici se sprijină gândirea sa, aici stăruie fapta și valorile sale. Fiind lipsit de o viață interioară, disciplinată și profundă, fiind lipsit de o viață spirituală proprie naturii sale, trăind numai într'un orizont închis, fără rezonanțe tainice, fără izvoare într'o altă ordine decât aceea materială, omul acestei epoci a căutat un reazem, o permanență, o realitate supremă care să învingă singurătatea și moartea. Și această realitate supremă a fost descoperită în proprietate. Proprietatea în lumea burgheză nu joacă atât un rol economic, cât unul metafizic și religios. Numai în acest fel îi putem înțelege marile rosturi și puteri cu care a fost investită și care s'au făcut profund simțite, numai în acest fel putem înțelege calitatea deosebită, superioară a omului bogat. Elită înseamnă posesiune; orice judecată de valoare pornea de aici.

Omul a trebuit să slujească și să sacrifice totul acestei divinități moderne, acestei realități originare și superioare de la care vine și se ține totul. Din condiție, cale sau instrument de realizare, proprietatea devine scop suprem către care năzuie cugetul și fapta noastră, acolo unde este izvorul vieții. Într'o lume zisă liberă, libertatea devine un pretext și text prezent în legea fundamentală, dar absent în viața societății moderne și contemporane. Omul liber, cu care epoca aceasta s'a mândrit, este o abstracțiune, un mod intelectual și formal de manifestare, pentru că omul real, devenit instrument, a căzut din calitatea sa.

Proprietatea, și îndeosebi banul, proprietatea, în forma capitalistă, inspiră și îndrumază totul. Cine o are în mai mare măsură, este mai puternic și mai împlinit. Religia, știința, arta se supun acestei divinități burgheze. Economia, politica, justiția se pleacă în fața atotputerniciei sale peste tot prezente. Oamenii au crezut în ea și au slujit-o după putere, unul mai mult, altul mai puțin, dar toți siguri în lipsa lor de a birui o existență, altfel slabă și efemeră.

Mirajul acestei divinități moderne a fost atât de mare, încât nici azi, când totul pare zdruncinat, când puterea altei divinități surori - Statul colectivist - tinde să-i ia locul, oamenii crescuți și deprinși în bucuriile și certitudinile proprietății nu pot să creadă că e real ceea ce se desfășoară sub privirile lor nedumerite.

Proprietatea, ca realitate supremă și salvatoare, a fost doar o formă; o încercare tristă a bieteii ființe umane, care a ieșit din ordinea firească a lucrurilor și a părăsit misiunea de ființă spirituală. Burghezia a trăit exterior și a stăpânit la fel. Ea și-a creat, după natura proprie, o metafizică materialistă, prin care golul lăsat de Creștinism să fie umplut, prin care a încercat o ancorare în performanțe.

Proprietatea a dat omului sentimentul unei stabilități și unei trăinicii, i-a dat o prelungire într-o lume pe care a ignorat-o. Azi totul pare sdruncinat și drama este în curs. Burghezia capitalistă a privit înlăturarea tradiției religioase Creștine ca pe o operă de eliberare a omului modern, care năzuia singur să-și asigure o viață demnă. Manifestările sale Creștine sânt în cea mai mare măsură conformism social și nu religiozitate. Când Marx a spus „religia - opiumul poporului” privea desigur Creștinismul

istoric, în forma burgheză, nu esența religiei și nu încapă îndoială că a avut dreptate. Nimic nu putea fi mai puțin Creștin decât etica și metafizica acestei clase atât de angajate în filosofia materialistă și athee.

Marxismul a reacționat însă nu numai împotriva pseudo-Creștinismului burghez, ci și împotriva individualismului și proprietății capitaliste care, după cum am văzut, era adevăratul fundament religios al acestei lumi. Setea de absolut a omului, individualismul burghez i-a dăruit proprietatea capitalistă ca pe o nouă divinitate. În opoziție cu el, socialismul satisface această înclinare a omului prin prezența statului său totalitar. Statul socialist este o nouă divinitate a epocii materialiste moderne. După cum proprietatea era realitatea ultimă a lumii întemeiate de individualism, la fel, statul reprezintă aceiași realitate, adevărul absolut și definitiv al lumii întemeiată de socialism.

Statul socialist, reacțiune față de acela individualist liberal, cuprinde, îndrumază și supune totul. Omul, întrucât mai dăinuie ca ființă deschisă spiritului, este în funcțiune de acest stat. Adevărul nu mai poate fi găsit oriunde și oricum, ci numai într'un loc și numai pe o singură cale. Problema libertății, a discernământului și a alegerii, devine un fel de a fi într'o singură direcție: aceea indicată. Omul nu mai poate, deci, face un act liber de voință și aderare, nu mai poate năzui decât într'un singur sens: acela al adevărului întrupat de statul socialist și atunci când nu o execută singur, este constrâns.

Omul bun și deschis până la anarhie al Revoluției burgheze, deținător al libertății nelimitate până la libertatea de a face rău, se închide în acest fel statului perfect, sin-

gurul deținător al adevărului, binelui și frumuseții, statul conceput de Hegel și realizat de Lenin. Proprietății capitaliste, învestită cu puterile tehnice de divinitate ale individualismului metafizic, i s'a opus statul socialist, realitate supremă față de care omul real, omul concret, nu poate lua decât o singură atitudine, aceea de aderare totală și ascultare.

Dacă e bine sau rău, răspunsul îl datorează cele două curente înrudite: liberalismul și socialismul, fundamente materialiste și credincioase progresului „ascensional și continuu.”

05 | REABILITAREA OMULUI

Omul modern a înlăturat spiritul și a superficializat cultura. Raționalismul său a însemnat fabricație și obiectivismul său a însemnat sărăcie interioară. Omul modern s'a situat la periferia existenței pentru că s'a aplecat prea mult asupra lumii externe (excitantul exterior și plăcerea), care nu putea rezolva nevoile naturii sale atât de complexe. De aceea a convenit atât de strâns cu instrumentul matematic și a urmat calea epicureismului. Lipsa experienței directe, și mai ales lipsa unui sens superior al tuturor activităților sale, l-au dus pe acest om acolo unde aspirațiile unui paradis artificial și periferic nici n-ar fi bănuit că se poate ajunge: desorientare, desgust și moarte spirituală.

Colectivitățile, văzute numai sub aspectul lor formal, sânt tratate ca structuri și sisteme de relații ce funcționează *dincolo de om*, pe care îl supun unor finalități care nu îl privesc. Singura instituție care își păstrează un caracter mai concret și stabilește raporturi organice este familia,

adevărata unitate socială generatoare de viață și fundament al unei societăți sănătoase. Prin supremația muncii industriale și noul statut al femeii, această ultimă rezervă a unei prospere condiții a omului se destramă.

Pierzând legătura cu realitatea concretă, cu viața și ordinea firească a lucrurilor, apreciat numai în funcție de fenomenul economic, omul vremurilor noastre s'a împușinat, a devenit o făptură cu o singură dimensiune, aceea de producător și consumator de bunuri materiale. În fond, Marx a gândit bine: cultura e suprastructură, un derivat, un fenomen superficial, nu ceva constitutiv și fundamental condiției umane, ceea ce a dus la o inversare în ierarhia valorilor și la o gravă eroare în definiția omului.²³ Cu aproape 2.500 ani înainte, Aristoteles găsisse o formulă mult mai cuprinzătoare în omul ca ființă rațională și socială.

Dar să revenim la condiția omului în societatea contemporană. Lipsa unei ordini spirituale și a unei norme morale, a transformat societatea într'un teren de luptă inegală și total inumană, unde omul este judecat și tratat ca un simplu mijloc, așa cum am arătat în paginile de mai sus, despuiat de tot ce aparține naturii sale specifice. Această atitudine, care a dus la indiferență în fața in justiției, a suferinței și chiar a rațiunii, a fost mult ușurată de fenomenul modern al marilor aglomerări, care în mod firesc a produs alt fenomen, acela al abstractizării.

23 Ca observator al lumii burgheze, Marx a fost un observator corect: religia - opiumul poporului, plus-valoarea sau cultura ca suprastructură, sânt reale în această lume. Eroarea lui filosofică și sociologică s'a produs prin identificarea unui tip uman istoric cu definiția unui om universal și a societății de dominantă economică burgheză cu societatea însăși, a tuturor timpurilor, și legile ei de dezvoltare.

Omul nu mai este o existență vie, cu toate atributele sale de conștiință, aspirație și demnitate, un univers moral ce trebuie respectat, ci o entitate abstractă, un „individ” care poate fi numărat sau înregistrat și, până la sfârșit, manipulat.

Aspirant la confort și sensualitate, stimulat de un apetit care nu cunoaște limite, cu încrederea că orice cale este permisă când scopul este doar o problemă de succes pe formula „scopul scuză mijloacele” - formulă care, aplicată relațiilor dintre popoare, se știe la ce dezastre a putut duce - omul contemporan s’a înstrăinat de însăși condiția și destinul său propriu. După scurte opriri și iluzorii soluții în estetism și scientism, el s’a angajat total în ceea ce a constituit fundamentul însuși al lumii moderne: producția economică și reversul ei, tehnica, care - devenită tehnicism - poate duce la distrugerea civilizației.

Există, oare, o ieșire? Da! Renunțarea la formula de viață a lumii moderne începute în Renaștere, formulă azi definitiv consumată (criza a început acum o sută de ani) și găsirea unei alte formule, care să satisfacă nevoile temporale ale momentului istoric într’o ordine spirituală specifică naturii complexe a omului și destinului său.

Cuceririle în sine ale omului modern au fost pozitive; orientarea spiritului și încadrarea lor au fost mizerabile. Ierarhia activităților și valorilor, atitudinea și aspirațiile omului au fost îndrumate greșit. Viața omului, orientată numai exterior și material, a produs desechilibrul și a creat forme monstruoase, - imperialismul economic și cel politic - umbre înșelătoare și, până la sfârșit, tiranice ale unor aspirații care nu mai sânt umane. Pe plan moral, plăcerea

de a trăi a înlocuit bucuria și frumusețea de a trăi, care nu este posibilă decât într'o ordine a valorilor spirituale.

În primul rând, elementele noi, active, în istoria contemporană, trebuie încadrate într'o ordine și o ierarhie care să facă posibilă dezvoltarea unui om întreg și armonios, unei societăți echilibrate. Nici una din dimensiunile umane nu pot fi ignorate și fiecare din activitățile și valorile create urmează să-și capete locul cuvenit. Erorile filosofiei iluministe și consecințele lor trebuie fundamental înlăturate. În al doilea rând, este necesară o *atitudine afirmativă* față de viață și om. Cum să ne putem, oare, bucura că existăm în lume și crea ceva nou, dacă aplicăm zilelor noastre o doctrină a resentimentului alimentată din cel mai adânc fond subuman? Cum să se înfrățească oamenii, când ei trăiesc sub semnul învrăjbirii și al negației?

Adevărata revoluție începe cu ordinea spirituală, cu promovarea tuturor valorilor creatoare, cu restabilirea demnității umane. Ori, acest lucru nu este posibil fără *dragoste*, fără eroismul purității, fără luciditatea marilor cuceriri ale spiritului. Numai prin acestea omul își găsește rezolvarea problemelor economice și social-politice.

Rezolvarea crizei istorice, prin care atât de tragic trece omenirea, vine odată cu *reabilitarea omului* și lupta pentru spirit!

NĂZUINȚELE ȘI RĂTĂCIRILE ȘTIINȚEI

pagina 64

01 | ȘTIINȚA, ACTIVITATE FUNDAMENTALĂ.

Activitățile omului modern, cu deosebire în utimul veac, au fost dominate de știință. Toate cercetările sale cu caracter științific, toate întreprinderile sale sânt organizate științific. Nici o disciplină, nici o acțiune nu prezintă suficiente garanții de seriozitate, dacă nu are un temei științific.

Termenul a avut o frumoasă și largă întrebuințare, până în limitele mitologiei, în așa fel încât cu greu s'a mai putut determina domeniul și metodele științifice de ceea ce era pseudo-știință sau mit.

Știința, care s'a impus ca model, a fost aceea care s'a desprins mai mult de viața spirituală a omului, aceea care, întemeiată pe datele obiective ale lumii externe, a putut să-i determine precis limitele și căile unei cunoașteri sigure. Știința cunoaște realitatea obiectivă în mod experimental, cercetează metodic legătura dintre fenomene și condițiile în care ele se produc. Idealul unei cunoașteri științifice este să explice lumea aceasta care ne înconjoară și care ne este dată, în mod necesar, în așa fel încât orice fenomen să poată deveni previzibil și, prin raționalitatea lui, supus facultăților noastre logice.

Primele științe, primele atât din punct de vedere istoric, cât și al certitudinii cunoștinței, au fost științele naturii și anume acelea ale naturii fizice, ceea ce a făcut ca aceste științe să fie preferate și să cunoască o dezvoltare mai mare, a fost, pe de o parte, nevoia de o explicare rațională a universului - conceput ca o realitate materială, supusă unor legi obiective necesare -, iar pe de altă parte, aplicațiile în domeniul practic, îndeosebi economic.

La început s'au dezvoltat științele naturii, cum sânt meca-

nica și fizica cerească, științe care priveau lumea în ansamblul său, acelea care năzuiau către o explicare teoretică, dar pozitivă a cosmosului. Lucrurile nu mergeau la întâmplare pentru că golul lăsat de religie și metafizică, împotriva cărora se ridicase, trebuia populat cu alte idei și alte sisteme mai satisfăcătoare spiritului modern. Mai târziu, îndeosebi în veacul al XIX-lea, s'a dezvoltat o altă categorie de științe, între care fizica generală și chimia au ocupat primul plan, științe care priveau lumea noastră imediată, natura fizică înconjurătoare. Aceasta pentru că, în dezvoltarea vieții moderne a popoarelor, omul de știință a fost chemat să facă față tuturor cerințelor practice. În fond, știința a fost aceea care trebuia să răspundă sarcinilor puse de industria și comerțul modern, activități de căpetenie ale omului cu mentalitate de cuceritor.

Vedem, deci, cum atât pe plan teoretic, cât și pe plan practic, încă din veacul trecut omul modern este stăpânit de știința pozitivă, în special de științele naturii. Între toate celelalte activități, știința apare ca o *activitate fundamentală*, activitate cheie a întregului regim spiritual și material modern. Cultura este dominată de știință, viața practică este îndrumată de știință.

Așa cum s'a înfățișat știința modernă, simplă și sigură în cunoștințe serioase și controlabilă în metode, a putut trezi în conștiința omului contemporan o încredere pe care nici o altă activitate a sa nu ar fi putut-o aduce la viață. Succesele mereu înnoite, invențiile tehnice cu tot cortegiul lor de binefaceri materiale, au făcut ca știința să câștige tot mai mult în prestigiu și zonele ei de influență să fie tot mai mari. Imperiul științei pozitive a crescut mereu, s'a

întins până în limitele nepermise ale explicării existenței și condiției noastre umane.

02 | ȘTIINȚE ALE NATURII ȘI ȘTIINȚE ALE OMULUI.

Înaintașii noștri, fie că au construit pe temeiurile rațiunii - acea rațiune care anulează misterul -, fie că au observat direct faptele - acea observație care nu înșeală -, au fost dominați de spiritul vremii, de concepția omului care se sprijină numai pe realitatea exterioară. Atât metoda raționalistă, cât și cea empirică, ajung la aceleași rezultate fiindcă colaborează ca expresiuni ale aceleiași filosofii materialiste dominante.

Odată porniți pe această cale, nu a fost greu să se ajungă la o reducere, la o denaturare a tuturor cercetărilor care privesc omul și condiția sa istorică. Nu a fost greu ca științele morale să fie reduse la cele ale naturii fizice de îndată ce concepția vremii izbutise să reducă spiritualul la material, cursul vieții la o mare moartă, complexitatea plină de taină a ordinii morale la o linie dreaptă pe care se mișcă efectul și cauza. Încadrarea științelor morale în spiritul și metoda celor naturale a făcut ca omul și condiția sa, credințele, moravurile, elanurile creatoare, viața interioară să fie tratate ca date materiale, ca elemente fizice.

Obiectivismul și materialismul modern au îndrumat științele morale către acelea ale naturii; lucrurile se repetă azi, dar de pe alte poziții. Cercetătorii și savanții au încercat, și au izbutit într'un fel, să dea un temei și să trateze științele umaniste ca pe cele fizice. Această operă a fost titlul de glorie a oamenilor de știință din ultimul veac.

Era ușor însă să se observe că conceptele fundamentale

și metodele nu pot fi aceleași, nu numai privind științele naturii, deosebit de acelea umaniste, dar chiar în sânul acestor clase. Niciodată o știință mai complexă nu poate fi redusă la conceptele și metodele uneia mai simple; punctul de vedere elementar și analitic (Descartes) trebuie depășit către unul complex și sintetic.

Toate științele sânt serioase și slujitorii lor nu mai puțin, dacă le respectăm ierarhia și le aplicăm metodele cunoscute naturii lor. Din cauza diferenței naturii obiectului și gradului său de complexitate, unele științe au rămas mai în urmă, ceea ce, firește, a atras asupra lor un sentiment de desconsiderare; așa s'a întâmplat o vreme cu biologia și mai târziu cu științele umaniste, psihologia și sociologia. Ce a rezultat de aci? Aceștia din urmă au fost ispitiți - biologii după chimiști, psihologii și sociologii după biologi - să-și întoarcă privirile către științele cu date mai sigure și să întemeieze, după modelul lor, științele mai înapoiate. În științele umaniste a fost chiar o modă, fie că era sau nu cu puțință, să se întemeieze și să se lucreze în ordinea spirituală cu metoda și tehnica științelor naturii. Toți cercetătorii științelor au năzuit în ultimul veac, să aducă (ceea ce era, de fapt, să reducă) propriile lor discipline la cele fizico-matematice. Așa se explică de ce în psihologie, sociologie sau morală, metoda statistică capătă un rol de prim rang.

Desigur că, în acest fel, problemele fundamentale ale științei mai complexe au fost ocolite sau chiar înlăturate, nu rezolvate. Științele morale, încercând să fie aidoma celor naturale, s'au artificializat și sărăcit, nemaiputând în acest fel progresa și, mai mult decât atât, cât să pună în circulație idei și concluzii eronate.

Matematica, fizica, chimia și biologia pot fi utile psihologiei, sociologiei sau moralei întrucât omul aparține și ordinii naturale și, deci, studiul său le presupune, dar aceasta este cu totul altceva decât a reduce etica la o sociologie, sociologia la psihologie, psihologia la biologie, biologia la chimie și așa mai departe, încât până la sfârșit omul, această imensă și complexă natură, să fie exprimată printr'o formulă matematică.

Științele umaniste, științele mai complexe, trebuie să-și caute căile proprii de dezvoltare impuse de natura obiectului lor și nu de tendințele abstractizante, simple și comode, ale minții noastre. Aceste științe au nevoie de o legătură directă cu obiectul lor, de un corp de fapte care le aparțin, de o metodă și o tehnică proprie, fără de care nu pot stăpâni nimic. Dar mai au nevoie, pe deasupra, de un punct de vedere care le depășește, mai au nevoie de o fixare a termenilor și principiilor, de un orizont spiritual pe calea căruia și în atmosfera căruia judecă lucrurile. Ceea ce este de înlăturat din știința veacului trecut nu este bogăția de fapte, care pot fi folosite în deosebite chipuri, ci punctul de vedere din care au fost interpretate, adică orientarea filosofică în care au fost prelucrate.

03 | SUCESELE ȘI RĂTĂCIRILE ȘTIINȚEI

Știința pozitivă a cerut pentru sine întreaga răspundere a vieții și destinului omenesc. Slujitorii ei, încrezători în puterile rațiunii și ale experienței, au avut certitudinea unei biruințe depline și în toate direcțiile. Viața omului, privită individual sau colectiv, spiritual sau material, destinul său și civilizația în care s'a angajat, toate stările și

formele umane, se pot întemeia sigur și definitiv pe principiile, datele și căile științei în forma sa definitivă, adică cea rațională și experimentală.

Cunoașterea sigură, verificabilă și ușor de transmis, realizată de știința pozitivă, i-a dat prestigiu și popularitate. Dar ceea ce a făcut-o mai atractivă, până la atribuirea unor puteri miraculoase, au fost consecințele practice ale acestei cunoașteri, adică progresul tehnic care a schimbat condiția de viață a omului modern până în a-i construi un alt univers.

În acest fel, se împlinea însăși idealul de viață al epocii. Civilizația mecanică Occidentală, aceea care a stârnit admirația lumii întregi și a influențat îndepărtatele zone ale pământului, până ieri primitive, această civilizație nu putea apare fără știința pozitivă experimentală. Tehnica modernă, care a influențat atât de mult viața noastră, care a amplificat miraculos puterea de acțiune și transformare a omului și a îmbunătățit condițiile de muncă, igienă, hrană și confort, tehnica - acest minunat instrument al lumii moderne, este rodul efortului oamenilor de știință. Știința, în bine sau în rău, este răspunzătoare de cuceririle, dar și de durerile noastre.

Omul modern și-a găsit în știință calea cunoașterii desăvârșite, iar prin aplicația sa tehnică și-a găsit calea cuceririlor și stăpânirii universale. Atunci când el s'a eliberat de Creștinism și de orice filosofie „obscurantistă și retrogradă,” a căutat în știință secretul existenței. Pornită dintr-un sincer imbold și dintr-o nobilă aspirație, știința noastră lipsită de orizont, a ajuns ștearsă și, ceea ce e mai grav, cinică. De ce? Pentru că, oricât de puternică ar fi, ea nu stăpânește

decât un sector al vieții omului, condiția materială, și nici pe aceea până în taina ce o cuprinde. Neștiind cui servește și încotro merge, știința contemporană, acest izvor de măreție umană și progres, a lucrat împotriva omului, împotriva spiritului; știința aceasta, mereu cuceritoare prin aplicațiile sale tehnice, poate să aducă suferința totală a omului și ruina civilizației sale. Am putea spune că trăim *glorioasa epocă a științei în slujba distrugerii și, deci, a omului împotriva sa însăși.*

Azi, când orice idee, orice direcție, orice act (după o epocă de relativism și toleranță) poate deveni o valoare supremă, un absolut, azi, când omul nu mai este capabil să știe ce e bine și ce e rău, încotro merg aspirațiile sale pentru împlinirea unui destin propriu, azi, când totul pare că se prăbușește sub imperiul necesității de a fi, a unei barbarii necunoscute în istorie (războaiele), prin puterile sale materiale, știința a pus în mâna slabă a omului, cu o vigoare de astă dată luciferică, un arsenal întreg pentru propria sa distrugere.

Știința pozitivă experimentală și materialismul, pe care se întemeiază, au luptat să elimine religia din viața omului și din producțiile sale culturale. Alunecarea în această direcție, la început aproape nesimțită, apare azi ca o cădere în haos. Cu cât puterea științei și tehnice crește, cu atât direcția, sensul vieții omului deviază, în așa fel încât, atunci când primele erau pe creste, etica și moravurile erau în prăpastie. Consecința o simte experimental, azi, întreaga lume. Barbarizarea omului tehnicizat și căderea culturii nu mai sânt un fapt îndoielnic. Chiar cei mai însuflețiți „progresiști,” liberali sau comuniști, par să-și dea seama de dezolanta stare a civilizației noastre.

Omul avionului și al erei atomice a rămas tot muritor, tot suferind ca la început, deschis mereu în fața necunoscutului, ca și fratele său de peste veacuri, dar mai desorientat, mai înfricoșat, cutremurător de trist, cu cât știința și tehnica progresează.

Cui servește și încotro merge știința atât de cuceritoare? Ea a voit să elibereze omul și l-a împilat, a voit să-i dea putere și l-a slăbit, a voit să-i înlătore suferința și l-a chinuit, a voit să-l înalțe și l-a prăbușit. *Știința nu își este deajuns sieși*, nu poate acționa singură; ea este o cale către un scop pe care nu-l cunoaște și nu-i aparține, scop de care omul nu se poate dispensa, fără prăbușire. Știința este o cale de cunoaștere la dispoziția omului și un instrument binefăcător, dacă e bine orientată. Zonele ei sânt precis determinate și puterile ei mărginite. Știința e mare numai atunci când, modestă și iluminată, spijină eforturile omului în împlinirea destinului său spiritual. Năzuind să se ridice la o treaptă hotărâtoare, la un post de comandă ce o depășește, a căzut, ieri sub domina oarbă a economicului, azi sub aceea abstractă a politicului, și-n amândouă cazurile sub dominația unor scopuri care sânt doar niște mijloace pentru om și condiția sa.

04 | FUNDAMENTAREA ȘTIINȚIFICĂ A SOCIOLOGIEI ȘI MORALEI; ȘTIINȚA CA RELIGIE.

Atmosfera culturii moderne Occidentale a fost stăpânită de știință. Atunci când un Renan sau un Berthelot, primul din scepticism, iar al doilea dintr-un pozitivism fanatic, chemau lumea civilizată sub steagul științei, care va rezolva totul, această lume (așa cum însăși Auguste Comte prevăzuse) credea că s'a ajuns în faza definitivă a

istoriei umanității, care era faza științei și a spiritului ei. Atmosfera generală a vremii era străbătută de un optimism fără rezerve și viitorul umanității părea asigurat.

Puterile științei, ca și domeniul ei, deveniseră nelimitate. Cunoașterea adevărată, singura cunoaștere posibilă, nu mai putea fi găsită dincolo de știința care deținea metoda cea mai rodnică și sigură. De aceea, întrebuițarea științei depășea condiția materială a omului. O nouă concepție despre lume și viață se impunea. De aceea, știința a mers până în a construi un nou univers și, deci, o nouă metafizică și o nouă etică. (Sinteza subiectivă la Comte).

În acest fel, nu era greu, firește, ca știința să se identifice cu cultura însăși și mai apoi cu religia. O adevărată aureolă mistică îi străjuia ființa, la început mai mult teoretic, mai apoi practic, știința trecea din domeniul culturii în acela al vieții însăși. La început, ea a voit să transforme viața intelectuală și a privit mereu către disciplinele care nu funcționau după modelul experimental, pozitiv și matematic al științelor adevărate, cele ale naturii, până a cucerit domeniul celor umaniste cum ar fi, bunăoară, psihologia și sociologia. Mai apoi, știința a năzuit mult mai departe, până în inima omului, a omului concret, a deprinderilor și aspirațiilor sale supreme. Arta, literatura, filosofia practică și educația, acțiunea socială și politică, toate au fost supuse regimului pozitiv și rigid al științei. Științele experimentale și exacte, singurele serioase și definitive în mintea înaintașilor noștri, au devenit în acest fel temeiul nu numai al manifestărilor culturale, ci și al întregii condiții umane.

Am văzut cum și cât a izbutit știința prin tehnică să refacă

lumea materială și să creeze omului o nouă condiție de viață. Idealul său nu s'a oprit aici, dimpotrivă, a mers mai departe și anume la reorganizarea societății care, din fericire, a început să dea semne de descompunere chiar în apogeul științei atotstăpînitoare.

Organizarea științifică a lumii, cerută și experimentată intelectual de un Comte, sau un Marx, a putut să devină în zilele noastre o realitate. Politica ultimelor decenii și-a descoperit principiile într'o sociologie și o etică tot mai „științifică.” Metodele aplicate diverselor activități sociale, problemele ce le ridica și soluțiile ce se impuneau aveau caracter științific. Știința era aceea care formula o lege și impunea o măsură, amândouă, desigur, necesare. Întreaga ordine socială era stabilită pe baze științifice. Activitățile omului erau îndrumate științific, în așa fel încât această ordine să fie bine păstrată sau realizată, după cum era cazul.

Omul politic de azi are, în primul plan al activității sale, raționalizarea. Dar ce înseamnă, în fond, această raționalizare care străbate în întregime domeniile și activitățile noastre? Nu înseamnă altceva (în forma ideală și cinstită) decât că totul trebuie îndrumat riguros, că după o sociologie științifică se impune o politică tot atât de științifică.

În veacul al XVIII-lea și al XIX-lea raționalizarea era mai ușoară deoarece părea că ea se produce în chip firesc, deci liber, pentru că se credea că în natură, ca și în istorie, lucrurile se petrec conform rațiunii. În veacul al XX-lea, raționalizarea a simțit profund nevoia de a se impune din afară cu o putere de constrângere care nu mai făcea

loc libertății pentru că natura lucrurilor, lăsată în voie, a apărut tot mai recalcitrantă și rațiunea a trebuit să se impună.

Dar drumul nu e străbătut decât pe jumătate.

Încercarea de a întemeia științific, și deci de a raționaliza, activitatea politică s'a lovit din primul moment de un alt obstacol: de unde și cum poate fi îndrumată viața socială? Cine dă criteriul de acțiune al omului politic?

Pentru cei crescuți în școala liberalismului clasic, lucrul pare cu totul simplu pentru că o concepție atât de optimistă, care crede că interesul general coincide cu cel particular, elimină problemele de ordin moral. Pentru urmașii lor, însă, când faptele rebele nu s'au mai îndrumat conform prevederilor, pentru burghezia capitalistă de mai târziu și mai ales pentru socialism, această problemă nu a mai putut rămâne fără răspuns; problema cauzelor finale se cerea rezolvată. Și fără îndoială că sociologia științifică, fie că era de tip raționalist și pozitivist (Durkheim) sau de tip dialectic și materialist (Marx), și-a luat sarcina de a întemeia o nouă morală, ceea ce nu constituie numai o obligație a științei sociale, ci și o însușire a ei. Principiile, ca și idealurile unei morale pozitive, pot fi găsite și determinate științific în însăși ordinea faptelor sociale. De aceea, tot știința este chemată să răspundă acestei importante probleme a scopurilor superioare, necesare unei bune îndrumări a umanității.

Iată-ne, deci, cu știința în zonele metafizice și religiei. Natura umană nu poate fi redusă în dimensiunile ei și, de aici, nu poate fi oprită în aspirațiile sale. Acolo unde nu i se rezolvă, în sens propriu, problemele ea izbucnește cu

tărie pe căi rătăcitoare ale unor pseudo-soluții. Din domeniul culturii, pe care îl ceruse în întregime pentru sine, știința invadează domeniul religiei.

Omul natural, voit stăpân aici în lume și împotriva ei, omul descoperit în rațiune și funcțiile ei intelectuale, era pus din nou în fața unor probleme pe care le disprețuise sau le ignorase. Știința nu a dat înapoi și a voit să le rezolve în locul religiei. Înlăturând religia, știința a devenit religie. Atât dimensiunile intelectuale ale naturii omului, cât și aspirațiile sale, setea de absolut, gândul împlinirii, aceleași daruri adânci ale firii și destinului său, l-au făcut pe omul spiritului critic și al științei să meargă până la capăt pe drumul ce și l-a ales împotriva destinului său, împotriva propriei sale naturi.

Omul modern a pornit să-și rezolve toate problemele existenței în limitele rațiunii, pe căile observației directe și ale experienței; el a voit o deplină cunoaștere și stăpânire a lucrurilor pe care le-a despiciat, le-a rânduie, le-a organizat până la cele mai ingenioase și evidente forme, socotind că, în acest fel, cunoaște natura acestor lucruri și semnificația lor universală. O efemeră certitudine a căpătat certitudine confundată cu adevărul ultim. Bunăvoința, aspirația și plăcerea, atât de limpede în atmosferă, cărora se încerca omul de știință și, după el, omul în genere al lumii moderne, nu era îndeajuns pentru a garanta și calitatea rezultatului. Adevărul scăpa și o certitudine se înfiripa printr'o deplasare a unor date și cunoștințe care la locul lor reprezentau ceva real, iar dincolo, unde climatul era impropriu, să se compromită în formulări naive și triste. Știința-religie a avut o consecință și mai gravă: s'a dena-

turat și a căzut de acolo de unde era firesc să funcționeze. Întemeierea științifică a lumii și vieții noastre a dovedit o lipsă de știință. Lucrurile s'au inversat, planurile logice s'au confundat, direcțiile s'au deplasat și într'o desordine tot mereu crescândă știința ridicată la rangul de metafizică și morală, la funcțiunea religiei, dovedea o tiranie tot atât de mare pe cât de mare îi era și ignoranța. Problemele universului, ale omului și destinului său propriu, rămâneau probleme deschise în adâncul lor, tulburat de instrumentele atât de sigure și de improprii ale științei.

Știința, în înțelesul precis al cuvântului, fără devierile moderne și contemporane, este o năzuință și o cucerire demnă a omului de totdeauna. Scientismul este o rătăcire și o cădere a omului modern. Dacă aspirația religioasă a omului de știință înseamnă plinătate și năzuință sacră, aspirația religioasă a științei înseamnă uscăciune și cădere în apele tulburi ale neputinței. Marii oameni de știință, un Pasteur sau Claude Bernard, au înțeles întotdeauna acest lucru simplu și fundamental. Marea greșală a științei moderne a fost aderarea sa la un pozitivism negator al oricărei metafizici, în timp ce omul nu se poate dispensa nici de metafizică, nici de religie, a spus unul dintre acești mari savanți.

05 | ȘTIINȚA ȘI CRIZA CONTEMPORANĂ

Astăzi, lumea savantă pare serios derutată. Cu toate cuceririle spectaculoase, sântem în plină criză a științei, chiar a celor mai sigure și demne de respect. Numai oamenii de știință, circumspecți și profunzi, acei care nu s'au lăsat purtați de „erori juvenile,” cum spune Renan, despre

a sa lucrare plină de răsunet, mai păstrează locul convenit al științei în ierarhia activităților omului.

Două sânt cauzele care par să fi produs scăderea de prestigiu a științei. Pe de o parte, catastrofa social-politică a lumii contemporane, căreia înaintașii noștri iluminiști îi prevedeau o soartă plină de stabilitate și măreție, tocmai pentru că rațiunea domnea și știința era în plin progres, ceea ce echivala pentru ei cu o superbă și definitivă ordine umană, cu o răscumpărare și împlinire. Știința modernă, cu toate cuceririle sale reale, nu a putut rezolva nimic din marile probleme ale naturii și destinului uman, dimpotrivă, a agravat criza până în limitele apocalipsului. Pe de altă parte, știința - în formele ei imperialiste - a primit grele lovituri (și va mai primi) în casa sa proprie, chiar de la slujitorii cei mai mari și devotați. Noile cercetări și teorii ale fizicii contemporane - așa cum le-a înfățișat un Planck, Bohr, Heisenberg, de Broglie etc. - au distrus fundamentul materialist și determinist al științelor naturii. Și așa cum sânt ele îndrumate, aceste cercetări, pare că se merge către concepții noi, dar nu prea îndepărtate de acelea care au făcut și în trecut gloria spiritului și efortului uman.

În fața crizei declanșate, numai cei neavizați mai pot crede într'o știință atotstăpânitoare, o știință deschisă tuturor domeniilor și problemelor pe care le ridică lumea și viața, omul și destinul său, atât de ignorat și maltrat.

(București - 1943)

TEHNICA, FENOMEN UNIVERSAL

pagina 80

01 | TEHNICA - FENOMEN UNIVERSAL

Dacă lumea exterioară este singura realitate, dacă ea există numai întrucât e materială, nu încape îndoială că știința omului, privind această lume, duce la tehnică, adică la crearea mijloacelor de a o stăpâni și a o transforma în folosul său. Materialismul modern a dus, pe plan teoretic, la așa-zisa știință pozitivă, iar pe cel practic la aplicarea sa, adică la tehnică. Și așa s'a născut tehnicismul de azi, singurul înțeles de a mai dăinui al însăși științei, care s'a pus în întregime la dispoziția tehnicianului și de aici a producătorului de bunuri materiale.

Totul în funcție de producție, iată o afirmație și un principiu care convin de minune, deodată, celor două formule de viață, aparent atât de contradictorii, liberalismul burghez și socialismul. Ori, această producție nu e cu puțință fără o știință în limitele și spiritul materialismului modern și mai ales fără aplicarea acestuia în tehnică. Invenția tehnică, cu posibilitățile ei nesfârșite, a transformat condițiile de viață, punându-și pecetea, caracterul său propriu, pe toate domeniile de activitate ale omului. În acest fel, *tehnica* a devenit un *fenomen universal*.

Omul modern, în expresia sa ultimă, este în întregime tehnicizat, atât ca ideal, cât și ca viață. Scopul vieții sale este prins în tehnică, natura vieții sale, condiția umană, este prinsă în tehnică. Cât de departe a mers acest fenomen în viața contemporană se poate vedea în mentalitatea dominantă a vremii și în condițiile de muncă ce le impune această mentalitate. Întreg câmpul de activitate al omului, toate manifestările sale au fost invadate de diferite tehnici, tehnici deosebite după specialitate, dar făcând același corp

cu unul și același fenomen ce și-a făcut din orice prezență și acțiune umană, un imperiu.

Tehnica-instrument, cale care duce către ceva superior, tehnica eliberatoare a făcut loc alteia care supune, degradează și, până la sfârșit, distruge condiția umană în ce are ea mai caracteristic și superior. Dezvoltarea tehnicii se datorește faptului că a fost și este socotită creatoare. Istoria contemporană ne-a dovedit că poate fi degradantă, dacă nu se iau în seamă limitele și rosturile ei adevărate.

02 | MUNCA MANUALĂ: OMUL ȘI MAȘINA.

Să vedem acum, în concret, cum apare tehnica atunci când e vorba de *munca manuală*. Munca este legată, în mod necesar, de natura omului; unde apare omul, apare și munca. În trecutul neguros, ieri sau azi, omul a muncit și a produs bunuri materiale. Numai că, de la o epocă istorică la alta, munca a căpătat înfățișări deosebite.

Munca a putut să însemne sete de absolut sau nevoie constrângătoare, a putut fi plăcută sau penibilă, a putut să însemne eliberare sau sclavie, creație sau distugere. Tehnica modernă, așa cum apare în uzinele moderne, a adus munca la cea de a doua formă. Starea omului s'a resimțit profund și anume s'a mers, prin transformarea materiei, la deformarea omului.

Să vedem mai îndeaproape cum s'a efectuat acest proces. Producția fabricii moderne trebuie, în primul rând, să fie cât mai mare; pentru câștigul industriașului capitalist sau pentru acela al statului socialist, dar totdeauna și nelimitat mărită. De aceea, producția nu poate fi decât specializată, în serie și mecanică. Este tocmai ceea ce a adus omului știința și tehnica modernă.

Pentru ca randamentul să fie cât mai mare, muncitorul uzinei trebuie să facă un singur lucru sau o frântură din el, să facă un cui sau să-i bată numai floarea, să facă un șurub, să îndoiaie o bară de fier sau să pilească, fără îndoială, de multe ori, în vederea unei lucrări mari - radio, avion sau cine știe ce altă invenție - dar nu mai puțin adevărat, că trebuie să se limiteze la un singur fel de muncă, de o dimensiune foarte redusă. Este ceea ce se cheamă specializare, una din mândriile epocii.

În al doilea rând, și ca o urmare firească a regimului muncii specializate, muncitorul uzinei trebuie să facă *mereu* același lucru: opt ore pe zi și de aci o viață întregă un lucru mărunț, la fel și mereu același, fără oprire sau deplasare către un altceva. E vorba de producția în serie, consecință a specializării și condiție a fabricației de stil mare, așa cum numai o industrie modernă poate fi.

Specializarea și producția în serie nu sânt cu puțință în formelor ultimă fără prezența mașinii, fără o cale mecanică deci, care în aspectul său pozitiv înseamnă: economisire de forțe fizice, rapiditate, precizie. Mașina, tehnica perfecționată este fenomenul care imprimă caracterul său muncii manuale în uzine și de aici mai departe în automatizare ca o forță careia nu i se poate opune nimic. Care sânt, însă, urmările tehnicii asupra omului și ordinei sale morale? Înainte de a căpăta formele titanice de azi, tehnica era ceea ce trebuie să fie, adică instrument, cale în prelucrarea materiei și, mai mult decât atât, umanizarea ei și spiritualizarea ei. Azi, tehnica nu numai că a crescut în dimensiuni, dar și-a denaturat sensul, a deplasat centrul de greutate de la om la mașină. Mașina a tehnicizat omul; i-a dat forță, rapiditate și precizie, dar

i-a luat sufletul, l-a deformat, l-a desfigurat. Omul în fața mașinii n-a mai avut inițiativă; s'a supus vrând nevrând, până la adaptarea ființei sale, legilor mecanice ale mașinei: specializare, repetiție, uniformizare; nimic organic, parte din tot, nimic creat din nou, nimic unic, nimic alcătuit până la împlinire, totul mecanic redus și uniformizat.

Specializarea a dus la lipsă de orizont și la activitate-tip,²⁴ producția în serie a dus la identitate și monotonie și amândouă laolaltă au dus la omul-mașină, secătuit de orice forță creatoare, la omul robit de propria sa invenție. Ridicând omului orice inițiativă, orice putință de a-și exprima natura sa proprie, supunându-l în întregime unui regim mecanic, mașina face un muncitor calificat și un om descalificat. Prin anularea spiritului și expresiunilor sale, munca devine penibilă și fabricația lucru mort (neumanizat). Munca de uzină împiedică activitatea spirituală, împiedică dezvoltarea personalității umane. Activitate strict mecanică, această muncă obosește, consumă fără ca ceva nou să se nască, fără ca o operă să se împlinească. Fiind legată exclusiv de lumea exterioră și specializată, sfortarea muncitorului de uzină produce mereu, fără sfârșit, fără sens, fără nădejde; el nu poate spune: *iată, opera*.

Supus unui regim pe de-a-ntregul mecanic, lucrătorul nu poate năzui către ceva care i-ar aparține, care l-ar scoate din firea obișnuită către un act de creație, act care, la rândul său, ar păstra inițiativa în fața materiei și i-ar putea imprima un caracter uman, ar spiritualiza. Aceasta, firește, ar însemna o muncă de calitate, o muncă cu abur religios, ceea ce materialismul modern, burghez sau comunist,

24 A se vedea lucrarea noastră: „Cultură și educație,” București, 1943.

căzut în nesfârșitul producției nu mai poate permite. Totul trebuie să se întâmple în așa fel încât să fie numărat și cântărit pentru biruința cantității neștiind nimic, nici despre cel ce produce, nici despre cel ce consumă, indivizi fără chip, entități abstracte care, la rândul lor, pot fi numărate și cantificate.

03 | MUNCA INTELECTUALĂ; CULTURA CA TEHNICĂ

Dacă părăsim domeniul muncii manuale și-l cercetăm pe cel al muncii intelectuale, lucrurile se petrec sub același semn. Ca o prelungire nu lipsită de omogenitate, tehnica modernă, și deci uzina, și-a impus caracterul, stilul său de viață. Intelectualul lucrează sub semnul producției de fabrică, într'un fel în societatea burgheză, în altfel în cea comunistă, dar în amândouă sub influența fenomenului tehnic.

Intelectualul model este inginerul. Chiar dacă nu toată lumea este și năzuiește să devină inginer, orizontul și metodele sale sânt acelea care domină și influențează această lume. Inginerul este intelectualul tehnician al uzinei; el și-a pus amprenta pe epocă.

Dacă trecem, însă, în ordinea socială și politică, intelectualul tehnician este specialistul, omul perceput ca și inginerul în ordinea materială, într'un sector de activitate, cunoscător și mânuitor al unui fragment din această realitate care, de data aceasta, poate fi de natură morală. De aceea, orice problemă nouă ce trebuie rezolvată, orice impas ce trebuie depășit, fie de natură economică, culturală sau strict politică, este dată în seama unui tehnician care o rezolvă ca un inginer al ordinei sale.

Dacă trecem în domeniul culturii, putem observa aceeași situație: totul a fost tehnicizat.

Filosofia a ajuns o știință a filosofiei care, la rândul ei, ca orice știință, a fost redusă la o tehnică de lucru pentru captarea și rânduirea faptelor, arta contemporană a devenit tehnică a cuvântului, a sunetului, a culorii. Totul, deci, redus la materie și la tehnica necesară prelucrării. Religia însăși, atât cât mai dăinuie, și anume sub formă de ritual și formă de deprindere este redusă și ea la o tehnică a vieții spirituale, atingând în acest fel limitele magiei.

Dacă cultura a devenit tehnică se înțelege ușor cum au născut tendințele vremii către o cultură uniformă, cosmopolită.

Cultura Occidentală contemporană s'a tehnicizat. Raționalismul a adus-o aici. Mentalitatea abstractă și uniformizantă a epocii moderne, a desprins cultura de viață și de spirit. Cultura ultimului veac a luat aspecte proprii tehnicii, adică s'a desprins de timp și spațiu, ceea ce înseamnă tocmai o așezare pe o poziție opusă culturilor tradiționale, pentru a deveni o cultură cosmopolită.

Tehnica, cu posibilitățile ei nesfârșite de aplicație, fenomen independent de condițiile de spațiu și timp, a influențat cultura care, pentru a fi cu adevărat cultură, trebuie să respecte legile și condițiile de viață a fenomenelor concrete.

Ca formă superioară a vieții umane, ca expresie ultimă a năzuințelor sale spirituale, cultura nu e cu puțință oriunde și oricând. Ea trebuie să ia naștere și să se dezvolte organic, dintr'o lume proprie.

Cultura este o manifestare a spiritului și o formă istorică a dramei umane. Cultura, deci, nu poate să fie cosmopolită,

ca tehnica: ea poate fi numai universală. Legată indisolubil, în origini, de condițiile de spațiu și timp, adevărata cultură trece, în final, în universal și etern. Cultura este o cale a spiritului către împlinire.

04 | ÎNSEMNĂTATEA SPIRITUALĂ A TEHNICII

Tehnica, în natura ei, are un caracter pozitiv, un fenomen de afirmație a omului; tehnica, în fapt, ca activitate a lumii moderne, este negativă. Prin dezvoltarea tehnicii, omul a urmărit o eliberare de sub povara muncii, dar a ajuns tocmai la polul opus, adică la robie. Tehnica eliberează numai dacă omul iese din imperiul necesității materiale, de acolo unde vremurile de azi l-au dus.

Această activitate devine creatoare numai dacă este străbătută și îndrumată de o activitate spirituală. Numai în acest fel ea elimină poverile omului și-l ajută la împlinirea destinului său propriu.

Prin activitatea tehnică, omul împlinește o aspirație înaltă numai atunci când el păstrează inițiativa, numai atunci când materia este prelucrată în așa fel încât i se impune o calitate apropiată celei a omului, când materia este spritualizată, putere din puterea creatoare a celui ce o transformă. Aici am avea ceva de învățat din „obscurul” Ev Mediu.

Această operă de creație, de-o inspirație divină, înalță omul, nu-l degradează, așa cum se întâmplă în cazul muncii din uzine, unde tehnica este un fenomen întors și tiran, inversând rolurile.

Materia să fie însuflețită, umanizată și nu omul materializat. (Poiana Mărului - 1947)

**ARTA NOUĂ ȘI TEMEIURILE
SPIRITUALE ALE ARTEI**

pagina 88

01 | ARTA NOUĂ ȘI PROBLEMELE ARTEI CONTEMPORANE

Un fenomen de cultură, cu aparențe de rafinament și subtilitate, dar cu un fond de puternică pantă decadentă, este fenomenul literar și artistic al veacului nostru, cu deosebire în prima jumătate a acestui veac. În căutarea unei estetice noi, literatura și arta, în mare măsură, au părăsit formele și sensul lor temporal și spiritual.

Poesia, urmată îndeaproape de arta plastică și mai puțin spectaculos de către muzică, au mers pe calea exercițiilor formale, uneori până la expresiile unui joc desordonat. Autori și cenacluri au întreținut un spirit de totală înnoire - noul pentru nou - în cele mai multe cazuri, împotriva tradiției, chiar dacă ea venea de la un Dante sau Shakespeare, de la un Leonardo sau Rembrandt. Totul trebuia demolat și construit pe baze noi; curentele extremiste anulau însăși ideea de construcție și sens, așa cum s'a manifestat bunăoară „Dada.”

În încercarea de față nu intenționăm o analiză și o judecată a formelor acestor manifestări extremiste, ci voim să ridicăm o problemă specială, aceea a inteligenței constructive în literatură și artă, care are mai mult un caracter tehnic, în interiorul altei probleme, aceea a integrării lor în ordinea spirituală. Mai extremiste sau mai moderate, aceste curente, toate, ridică problemele semnalate.

Între cele două războaie mondiale, Occidentul suferea de o supraproducție de acest gen. Sub drapelul unei estetice noi și pentru o artă nouă, în poezie a apărut o imensă producție de opere care deși erau atât de variate, fiecare își atribuia cu exclusivitate calitatea de a reprezenta singura

și adevărata poezie. În realitate însă, ele s'au impus atenției prin elementul surpriză ce îl conțineau.

În această perioadă de timp ne găsim în fața unei întregi generații de scriitori crescuți la școala artificului și a discreției. Cei mai circumspecți dintre ei, preocupați tot timpul de formulele noi ce urmau să le rezolve într'o operă, căutau neobosit mijloace care trebuiau să satisfacă cerințele formulilor. La aceștia arta poetică, având o dominantă formală, se consuma până la sfârșit într'o realizare tehnică. De aceea, cu toată rigoarea pe care o căutau, opera lor nu exprima un conținut, o substanță proprie vieții și omului. Raționalismul, filosofie specific Franceză, transformat în intelectualism și apoi în abstracționism, nu erau străine de aceste rezultate.

Sub înfățișarea unui cult pentru frumusețea pură și a subtilităților de tot felul, poetul a dat artei sale un caracter artificial, uneori reducând-o la un simplu joc verbal. O concepție mai mult *formală și tehnică* a artei - deseori și acestea denaturate - un *intelectualism estetic* lipsit de viață, au fost originea și sensul unor curente și școli ajunse la un mare prestigiu. De aceea, această judecată cuprinde nu numai arta poetică reprezentată de un Breton, Cocteau sau Tristan Tzara, când expresia „artă poetică” devine improprie, dar și aceea reprezentată de un Paul Valery.

02 | POESIA NEO-CLASICĂ ȘI PRIMATUL INTELIGENȚEI

Către sfârșitul veacului trecut și începutul celui prezent, se poate vorbi în poezie de un curent neo-clasic; e vorba de Mallarmé, Moréas, Maurras și Valery, poeți care deși aveau concepții și metode deosebite, pot fi grupați laolaltă

printr' o năzuință comună, aceea de a realiza o „artă intelectuală.” Maurras - mai apropiat de Moréas și Valery - de Mallarmé, răspundeau unei nevoi de reabilitare a poeziei în urma subiectivismului și desordinei romantice. Primii, mai apropiați de natură și umanitate, ceilalți doi, de lumea ideilor, nu au mers totuși împreună atunci când cereau poetului să dea un rol preponderent inteligenței ca factor de cunoaștere și creație poetică. Primii doi, substanțial alimentați din umanitățile Greco-Latine, au văzut posibilă o renaștere a clasicismului într' o formulă lărgită până la un stil de cultură (la Moréas și stil moral), iar ceilalți doi un model și o expresie a spiritului care își caută forma. Moréas și Maurras plecau de la datele concrete, pe care le cerneau prin sitele tot mai dese ale intelectului, și se ridicau la forme degajate cât mai mult de orice element sensual, până la formularea simbolică și pură a artei poetice. Mallarmé și Valery se lansau direct în lumea ideilor, într' un fel de ontologie rece, care cade asupra lucrurilor și le transformă, le dăruie unui înțeles.

Acestea sânt servicii reale făcute poeziei, un aspect pozitiv al neo-clasicismului în poezia contemporană. Numai că, aproape pe nesimțite, a luat ființă o poezie pe cât de aspră și rece, pe atât de greu de prins în semnificații. Trecerea de la rigoare la uscăciune (Maurras) și de la concizie la obscuritate (Mallarmé) s' a produs încet, dar sigur. Pozițiile acestor poeți, deși acționau în sens contrar, pozitivism - idealism, aveau un loc comun unde s' au întâlnit: *intellectualismul*. Aici e punctul nevralgic și, credem, eroarea poeziei neo-clasice contemporane.

Din acest punct de vedere, Valery pare să fie poetul care a

dus lucrurile până la capăt, trăgând ultimele consecințe ale poziției. Superstiția poeziei pure și a construcției formale la Valery au creat poeziei o situație nouă, dar nu tocmai limpede; ceva confuz și irealizabil a plutit atât asupra operei literare cât și asupra teoriei. El nu a cerut puritatea poeziei în fața prozei, ci a cerut puritatea conștiinței poetului în fața lumii și vieții, a cerut desprinderea de natură și de lucruri, de tot ce ar fi afectat gândirea lui, spiritul lui, *eul lui*. Poesia pură este legată de această „stare pură,” care face să te gândești la Kant și dincolo de el, la angelism. Arta poetică cerând acest efort de transformare până la sfârșit în artă etică.

Formalismul și intelectualismul, desprinse pe căi deosebite din Mallarmé și practicate în mod felurit de urmași în frunte cu Valery, au dus în limitele extreme la moartea poeziei lirice: nici o urmă de sensibilitate, de vibrație interioară, totul construit fără freamăt, fără cântec, fără grație, fără accente umane; atunci când acestea au apărut în poezia lui Valery ca în *La jeune Parque*, tot purismul teoretic și intelectualismul său cedaseră. Elementelor fluide, frăgezimei, nuanțării delicate, cântecului misterios, tuturor acestor însușiri ale poeziei lirice în general și simboliste în special (căci această artă poetică era criticată) poezia nouă, de formație neo-clasică, a opus formalism, abstracțiune, un fel de fixism și multe alte însușiri demne de luat în seamă în geometrie, arhitectură sau fizică, activități care pentru Valery puteau constitui modele de artă poetică.

Dacă această ramură a poeziei noi a redus arta poetică mai mult la o problemă formală, la tehnică, la o problemă de construcție bine calculată - era o consecință firească și logică

a unui mod de a gândi - ceea ce i-a atras lui Valery calificativul de „fabricator,” o altă ramură, aceea de **avangardă** (extremistă), reprezentată de un Spire, Cocteau, Cendars, Tzara etc. deși adversară nu numai a rigorii, a disciplinei, dar și ai rațiunii, a fost în mare măsură tot o poezie a formelor, a fabricației, dar cu un caracter desordonat.

Arta poetică angajată de către neo-clasici către construcție lucidă, către tehnică, la cei din a doua categorie ea rămâne tot la problemă de tehnică, astă dată însă forma este joc verbal, artificiu al poetului, eliberat în acest fel de orice disciplină, până la expresii din care nu se poate înțelege nimic: anarhie și incoerență, apariție fără chip, necomunicabilă; uneori tot meșteșugul acestora s'a redus la o problemă tipografică, de punere în pagină a cuvintelor, în așa fel încât efectul să fie obținut prin rupturi și spații albe, ceea ce ar fi fost rezonabil să nu fie nici înregistrate, cu atât mai puțin comentate ca fenomene literare.

De aceea, este mai înțelept să ne întoarcem la tema noastră și să o desbatem în continuare, încercând să-i prindem și să-i explicăm însăși fundamentul, ceea ce ne întoarce la o afirmație de la început: că aici avem de a face cu o poezie intelectuală, o poezie a primatului inteligenței, ca să nu spunem a unicității ei.

Cuvântul a făcut o carieră mare; în desordinea contemporană inteligența a făcut o figură nouă pentru că s'a văzut în ea factorul salvator. Un Maurras, un Valery sau un Jacques Maritain, de pe poziții diferite, au pus problema în discuție. Într'o formă sau alta desbaterea a dus la intelectualism, ceea ce din punct de vedere filosofic credem că este o eroare care în cadrul literaturii și artei a avut im-

portante consecințe; este tocmai ce ne interesează pe noi aici. Problema inteligenței a fost rezolvată tot printr-un exces, ca și acela împotriva căreia se ridicase: deslănțuirea fondului anarhic uman pe diversele lui planuri, care a fost văzut cu deosebire în romantism (Maurras).

În domeniul cunoașterii, inteligența este desigur un factor hotărâtor, dar nu ca scop în sine, deținător al unor forme imuabile, ci ca instrument în procesul gândirii; ea este o activitate a spiritului la un anumit nivel și cu anume forme, dar nu poate fi echivalată gândirii. Aceasta este eroarea fundamentală a intelectualismului. Modul ei de a lucra și de a supune obiectele asupra cărora se apleacă este un mod reductiv; ea nu este un echivalent al obiectului, ci un substitut formal. Instrument important de ordonare și cunoaștere a lumii empirice, inteligența, când face actul aplicativ, obține o cunoaștere parțială, mediată și abstractă, ceea ce o îndepărtează de realitatea obiectivă. Ea este eficientă, dar numai la un anumit nivel, acela abstract, ceea ce indică, ca necesară o integrare a ei în întreg procesul de gândire (fenomen complex și viu), alimentată de o profundă activitate spirituală.

Cultul inteligenței care a însemnat, de fapt, o deformare și o pierdere a calității ei în ierarhia căilor de cunoaștere, a creat poesiei grele pierderi pentru că i-a îngustat câmpul de experiență și i-a subtilizat metodele până la o reducere a potențialului spiritual necesar expresiei poetice. Eliminarea unui fond metafizic și religios la Charles Maurras, eliminarea realului obiectiv și a omului la Valery, au dus poesia primului la didacticism, iar pe a celui de-al doilea la un produs rafinat, dar nu mai puțin lipsit de substanță

umană și spirituală. Erorile de gândire filosofică le stau la bază, ceea ce a influențat și arta lor poetică. A face o poezie intelectuală pe baze pozitivistice (Comte) sau a face alta poate mai intelectuală, statică și pură care amintește mai mult de Kant decât de antici, este egal cu a părăsi câmpul de experiență poetic și rolul fundamental spiritual pe care această activitate umană îl are.

Așa după cum am spus, cu toate deosebirile de orientare, toți poeții acestei ramuri sânt principal de acord asupra primatului inteligenței, poziție care afectează nu numai filosofia de bază, dar și arta poetică. Linia Mallarmé – Valery, reducând totul la inteligență și spirit pur, au ajuns în pragul unei filosofii fără obiect, construcție artificioasă care nici nu poate fi gândită și mai puțin întrupată într-o operă, prin mijlocirea unei arte poetice. Intelectualismul și purismul lor i-a dus la negație. Lipsa unui dialog cu lucrurile și cu celălalt (cu omul) i-a îndepărtat de viață și de formele ei infinite.

Această secătuire a existenței și a experienței poetice, a dus la o cucerire a absolutului prin limbaj, ceea ce înseamnă mai mult o iluzie decât un proces real de transcendere. Poezia a trebuit să se mulțumească cu o cucerire verbală și nu una reală. Această sublimă aspirație a reprezentanților poeziei intelectuale și căderea lor în gol (neant) ne face să ne gândim cu 700 de ani în urmă, când un poet al marilor construcții intelectuale a reușit să dea spiritului o ancorare în transcendent și poeziei un rol major de cunoaștere și împlinire, nepărăsind niciodată realul și umanul; e vorba de Dante.

03 | ARTA PLASTICĂ ȘI ABSTRACTIONISMUL

Dacă trecem în domeniul altor activități ale culturii contemporane, așa cum ar fi bunăoară artele plastice, în speță pictura, lucrurile nu se înfățișează în mod deosebit, dimpotrivă, prezintă aspecte de deviere mai grave, dată fiind natura operei de artă. Abstracționismul și tehnicismul și-au făcut intrarea în arena istoriei artelor cu mult zgomot, ceea ce a putut fi un semnal că ceva nou se produce, dar nu unul că e și ceva bun.

Arta contemporană, cu tot alaiul său de noutate și aparență tinerețe, marca tocmai contrar, un moment de criză, de îmbătrânire. În adevăr, în primele decenii ale acestui secol artele au trecut printr-un moment de criză acută care nici în prezent nu e depășită. O vedem în pictură și sculptură, așa cum o vedem în arhitectură și decorație. Pretutindeni se încearcă o adaptare a omului modern impusă de știință și tehnică.

Denaturările au avut două caractere. Primul este acela al orientării artelor spre tehnică, arta devenind mai mult o problemă de mijloace, dincolo de ceea ce ar putea ea reprezenta ca fenomen uman spiritual. Arta a fost înțeleasă și tratată ca o problemă a mijloacelor de expresie, o problemă de forme și culoare. Pictura și sculptura, arte formale, au făcut și ele ca poezia - o reducere a domeniului de experiență și o deviere a funcțiunii lor spirituale. Formele n-au mai fost „forma,” în înțeles aristotelic, pentru că ea nu exprimă un conținut de viață, uneori nici o idee. Artistul, plasându-se în afara realității fenomenale și la periferia existenței, a dus arta la non-artă, la un joc artificial. Dar mai este un al doilea caracter. Cine a frecventat sălile

de expoziții - și pentru aceasta nu era nevoie să se meargă în Franța sau în Germania decadelor trecute, ci putea rămâne acasă - cine a urmărit mișcarea plastică a anilor din urmă, putea să constate din primele contacte un alt caracter dominant al artelor plastice: lipsă de teme, lipsa unor subiecte de un major conținut, lipsa de conținut uman.

În afară de manifestările unor mari compozitori ai penelului, cum a fost un Pătrașcu sau un Palady, arta plastică dintre cele două războaie arăta o lipsă de probleme, care erau probleme de conținut, de orizont spiritual, nu rareori apărând la artiști dotați; pictorii și sculptorii, preocupați îndeosebi de mijloace, au încercat în cele mai multe cazuri să rezolve mai multe probleme de ordin tehnic; ei se socoteau artiști plastici întrucât erau tehnicieni, meșteri, nu întrucât erau artiști, ceea ce înseamnă între altele și poeți, vizionari. Expresii ca „are mână” sau „are tehnică” erau foarte frecvente în aprecierile ce se făceau și care puneau în evidență o anumită stare de lucruri.

Artiștii Români, față de cei Occidentali cu a căror operă păstrau un intens contact - Parisul fiind în ultimul veac centrul artei plastice mondiale - atunci când au crezut că o inovație este posibilă, s'au manifestat mult mai temperat și mai decent decât confracții lor din Apus. Poate că geniul plastic al poporului Român nu putea trece peste unele limite ale sensibilității și al unui anumit spirit de frumusețe echilibrată și sănătoasă; o spune asta și arta populară.

De aceea, discuția noastră aici se va purta pe un material străin, acela care ne-a indicat tema și poziția critică.

Fenomenul de tehnicizare și abstractizare, produs în artele plastice a apărut mult mai puternic decât în poezie care,

lucrând cu cuvântul, a putut să cadă mai ușor în intelectualism și abstracție.

Cu toate că artiștii novatori din Occident, majoritatea concentrați la Paris, au apărut ca aparținând unor școli și curente foarte deosebite, arta plastică nouă a avut, oriunde a apărut, cam aceleași principii și aceleași reguli - dacă se mai poate vorbi - după care se orienta și se produce opere.

Pentru fixarea lor e nevoie să plecăm de la o negație; arta nouă a manifestat și practicat, o mare aversiune față de impresionism. Așa, bunăoară, Matisse sau Picasso schimbau natura și destinul unei arte ca pictura, printr'o opoziție pe care o făceau lui Monet și întregii școli impresioniste. Primul punct de acuzație era acela că impresioniștii nu au „construit,” nu au cunoscut arta compoziției și aceasta pentru că nu au construit într'un anume fel, acela propus de ei. Ce înseamnă a construi pentru acești pictori noi? Însemna a lucra mai „solid,” mai precis în înțeles intelectual, însemna pe scurt a *abstractiza*. Apollinaire spunea, într'un fel de lucrare-manifest, că „geometria e cuprinsă în artele plastice, așa cum gramatica e cuprinsă în arta scrisului.”²⁵ Cel mai direct și mai clar, însă, a fost pictorul Spaniol Juan Gris, care expune mai precis estetica cubismului: „Lucrez cu elementele spiritului, cu imaginația; încerc să concretizez abstractul; merg de la general la particular, ceea ce înseamnă că pornesc de la o abstracție pentru a ajunge la un fapt real.”²⁶

25 Mario de Micheli: „Avangarda artistică a secolului XX,” pag. 182, Editura Meridiane, București, 1968.

26 Juan Eduardo Cirlot: „Pictura contemporană,” pag. 56, Editura Meridiane, București, 1969.

Dacă părăsim câmpul de experiență cubist și mergem acolo unde se practică abstracționismul pur, concepția artei noi nu e mult schimbată, dimpotrivă, esențialul este acela care rămâne. Lumea obiectivă, lucrurile și spațiul lor, raporturile și, până la sfârșit, formele se topesc fiind înlocuite de imagini, de construcții arbitrare în care geometria își joacă rolul în continuare. Kandinsky, mai elementar, dar și mai puțin constructor decât cubiștii (mai puțin solid) studiază o serie întreagă, serie de relații non-figurative și face arta diverselor date elementare geometrice, până la înjgheburile unei scheme sau mai exact a unor asociații de date. Modul său de expresie abstract este totuși mai pulverizat decât al cubiștilor. Pictura abstractă urmărește un efect estetic, tot pe baza unui purism de senzație, dincolo de orice reprezentare care ar avea vreo legătură cu lumea obiectivă, fenomenală. Ca și în cubism, avem de-a face cu un real subiectivism, dar de origine mentală (ca la Mallarmé-Valery) și nu unul emoțional, ca la expresioniști.

Concepția și metoda artei abstracte a dus în mod firesc la o dezvoltare a mijloacelor, a tehnicii; mai mult decât atât, a impus o anumită tematică corespunzătoare modului de a concepe arta; materia însăși, culoarea, a jucat un rol, de asemenea, cu totul deosebit.

Să insistăm puțin asupra tematicii. Mai sus am spus că un observator atent asupra acestor curente ale artei noi poate ușor observa lipsa unei tematici variate, lipsa de subiecte și conținut uman. Explicația nu e greu de găsit; pe drumul deschis artele nu mai puteau trata cu efect (efect scontat) decât lucruri lipsite de viață, obiecte neînsuflețite și neconsistente, ceea ce a dus la repetiție și uniformizare;

puncte, linii, spații și volume, raporturi geometrice și, în cel mai bun caz, efecte de culori asociate, iată ce pot supune privirii noastre cele mai multe dintre operele artei noi. Geometria și mai mult chiar, ingineria, sânt prezențe active în câmpul ei de experiență și manifestare. Forme abstracte, care au mers însă pe figurativ, au existat la Grecii Antici și la Leonardo.

Ca și în arta poetică, datele legate de viața omului au dispărut; chiar și atunci când s'a mers pe figurativ, s'a observat o mare frecvență de naturi moarte (stactice). Artă abstractă nu a făcut măcar nici atât pentru că din poziția pe care o ocupa acest lucru nu era posibil; mergând pe acest drum, arta a sărăcit, și-a pierdut din rost și calitate. Fie că e vorba de cubiști „emotivi” ca Fresnaye, Lhote sau Fannconier care pleacă de la realitatea concretă, dar construiesc abstract, fie că e vorba de cubiști „puri” ca Metzinger sau Braque, care ignoră această realitate și construiesc în abstract teme subiective personale,²⁷ cu meșteșuguri impropriei artelor plastice și sensurile ei în domeniul cunoașterii și transfigurării, fie că e vorba de expresioniști și suprarealiști Germani ca Ernst Max, Franz Marc, Ernst Barlach și alți expozanți de ecuații sufletești reprezentate grafic, în toate aceste școli și curente este prezentă, mai moderat sau mai extremist, aceeași generație și aceeași concepție artistică.

Modernismul plastic, ca și cel literar, a cunoscut însă chipuri care nu pot fi considerate decât dacă am avea o rubrică de curiozități; noi am discutat doar câteva cazuri mai interesante.

27 Aceste două categorii le stabilește André Lhote.

În cultura Apuseană, mai ales în Franța, aceste curente au ajuns deseori la forme excentrice, demne de a fi luate în seamă numai ca manifestări ale crizei contemporane care nu s'a produs numai în artă. Ca țară de rezonanță, la noi aceste curente de avangardă au fost primite, dar cu multă rezervă, fapt care se datorează unui spirit robust al geniului național; atât cât au fost prezente, ele au aparținut mai mult unui snobism ce caracteriza o burghezie de dată recentă.

Arta nouă, aceea pe care am încercat s'o prezentăm mai sus, a renunțat la milenii de experiență și la tot ceea ce un trecut greu de sforțare și geniu a produs în acest domeniu. Așa a fost decretată artă superioară, adevărată cu drept de exclusivitate, producțiile diverselor curente care au avut trăsătura comună a abstracționismului.

04 | MUZICA ȘI NOUA ORIENTARE

Dacă trecem acum la *domeniul muzicii*, lucrurile nu cad în afara spiritului vremii, în afara aceluiaș fel de a se manifesta.

Privită istoric, filiațiunea muzicii noi poate merge mult înapoi; ea își poate revendica paternitatea marilor compozitori romantici: Beethoven, Wagner, Brahms, care în fața muzicii clasice, au năzuit către forme și tehnici muzicale noi, acelea ale expunerii mai fluide a variației tonalității și consonanței. Aceștia însă au rămas prinși în principiile muzicii tradiționale. Acolo însă unde muzica nouă a putut găsi prevestirile ei și ar putea, mai cu temei, spune ceva de filiațiune este muzica înnoitoare a trinității: Debussy, Ravel, Strawinsky. Ei au colaborat în linie decentă la o

înnoire a mijloacelor, a tehnicii de lucru. Cei mai mulți însă din compozitorii de avangardă văd în Erik Satie, nu întâmplător prietenul lui Cocteau și Picasso, pe adevăratul lor inițiator.

Din punct de vedere teoretic, muzica nouă își are poziția mai puțin precisă decât poezia și pictura. Această situație, cu toate variațiile de la caz la caz, nu a împiedicat-o să meargă pe drumul comun al celorlalte arte, adică să reducă și să denatureze formele muzicale și să dea o mare importanță tehnicii muzicale. După cum pictura a devenit o problemă de culoare (pete geometrice), la fel, muzica a devenit una de sunet. De aceea, audiția unui concert aparținând muzicii noi produce mai mult senzație, nu emoții, produce contact material nu spiritual.

În adevăr, muzicienii aparținând curentelor noi au dat artei lor un caracter excentric, lipsit de formă și conținut; ei erau mai mult preocupați de meșteșug, care să le satisfacă aspirația către o artă muzicală intelectuală, către un produs uscat și abstract. Căutând să exprime idei sau scheme, ea a ajuns la simplificări ne semnificative care reușeau mai mult să atace nervii auditorilor decât să-i emoționeze sau să-i instruiască. Deși unii dintre compozitori au fost dotați cu reale însușiri, ca Honegger sau Poulenc, muzica nouă a mers până la sfârșit către producții sonore care călcau primele principii ale muzicii clasice, fără măcar să poată aduce un plus de idei sau plăcere (interioară). Așa au lucrat Darius Milhaud în Franța, Schönberg în Austria, Mosolof în Rusia. Toți compozitorii atonali, mai bine zis politonali, adversari direcți ai impresionismului (ca și celelalte arte) au năzuit către o artă intelectuală prin

simplificare și reducere, au năzuit către „ritmul pur,” ceea ce i-a dat un caracter rudimentar și primitiv; tam-tam-ul negru nu era absent. Alteori, compozitori aparținând aceluiași școli au dat opere care nu mai respectau măsura sau devenea continuu schimbătoare; așa a procedat Erik Satie.

Domeniul muzicii, fiind totuși mai puțin propriu idealului inovatorilor, nu se lasă abstractizată și supusă unor categorii inapte de a funcționa într'un domeniu atât de fluid și adânc imponderabil - lucrurile nu s'au putut dezvolta prea mult în această direcție, așa cum s'a întâmplat în pictură, bunăoară. Arta cântecului, adâncă și minunată muzică, s'a supus mai greu noilor ei slujitori care o doreau nouă, născută pe un câmp de experiență (exercițiu) care o seca de substanță, de viață, de tot ceea ce o făcea calea de transfigurării și desfătății; și aceasta venea după ce opera lui Debussy, inițiatorul muzicii noi - devenit între timp ținta tuturor atacurilor - dăduse artei lui o atmosferă de subtilitate, nuanțare și mister.

05 | ARTA ÎN LIMITELE INTELECTUALISMULUI ȘI ESTETISMULUI; CRITICA ARTEI NOI

În ultimul veac, cultura europeană - exceptând opera a o seamă de mari creatori care au apărut izolați - a manifestat, în general, o mare *sărăcie spirituală*. În numele unei arte noi și pure s'a practicat un intelectualism și un estetism total, care au îndepărtat spiritul și activitățile culturii de om și de viață, de rosturile lor firești și majore. De aceea, literatura, arta și muzica au suferit de lipsa unui conținut și sens propriu, luând un pronunțat caracter

de artificialitate. Slujitorii lor, retrași sau publici, au luat atitudini excentrice care marcau mai mult caracterul de criză și oboseală al unei culturi decât sensul ei înnoitor; cât privește curentele de avangardă, ele au făcut o epocă de demolare. Literatura și arta nouă sânt în curs de a-și găsi temeiurile și formele; deocamdată sânt așteptate.

Că aceste activități ale culturii au trecut printr'o gravă criză și că sânt în căutarea unei porți de ieșire, nu încapă nici o îndoială; criza lor este una din fețele marelui crize a omului și a spiritului. Cei ce au susținut teoretic - și au aplicat practic până acum formulele artei noi - nu au înțeles că pentru a fi superioară și pură, așa cum mulți dintre ei au dorit-o, literatura și arta nu-și pot sprijini existența numai pe principii estetice sau tehnice; este ceva de dincolo-ul meșteșugului lor, ceva care unifică și dă sens deosebitelor activități ale omului.

Rădăcinile acestor forme de manifestare trebuie căutate în filosofie, în ordinea spiritului. Intelectualismul și estetismul epocii sânt legate de o anumită concepție de viață culturală care trăda erori grave din domeniul filosofiei cunoașterii și a celei umaniste. Nu a fost greu ca actul de creație să devină un act pur tehnic, - până la sfârșit a dispărut și acesta - de îndată ce planul estetic a fost desprins de ontologie și ordinea spirituală, dimensiuni ce intră într'o definiție a omului. Intelectualismul și estetismul, care au dus în mod fatal la o dominantă a elementelor formale și tehnice, au făcut posibile manifestarea unui om redus și realizarea unei arte reduse.

Arta nu poate fi un scop în sine și o valoare absolută, nu poate pentru că aparține omului, de la care pleacă și în

serviciul căruia este, a cărui existență și destin întrece cu mult planul estetic.

Dacă arta s'a născut și a realizat adevărate modele în operele marilor creatori, acest lucru a fost posibil pentru că, dincolo de un meșteșug bine stăpânit, nici unul dintre aceștia nu a lucrat numai cu firul rece și subțiat al inteligenței, ca neo-clasicii de azi, și nici nu au încercat aventura estetică a celor din curentele de avangardă, ci au mers pe căile firești și logice ale artelor, respectând regulile lor fundamentale și totodată orizontul spiritual activ care îi alimenta și organiza. Opera acestora a fost și a rămas un isvor nesecat de cunoaștere și desfătare, un loc de iradiere spirituală. În apropierea unei opere mari, fie că ea aparține lui Dante, Leonardo, Goethe, Beethoven, sau Dostoievsky, simți neliniștea unei puteri ascunse care merge uneori până la transfigurare, trăiești sentimentul profund al adevăratei creații, un fel de mister al genezei (imitatio Dei).

În general judecată, arta din prima jumătate a veacului nostru a avut o repulsie pentru tot ce putea să însemne spirit și spiritualitate. Având pronunțate preocupări formale (ordonate sau desordonate), această artă a înlăturat umanul și cu el odată prezența divină, adică tocmai ce constituia și îndreptățea existența sa; dincolo de acestea sânt doar probleme de mijloace, care în sine nu au valoare artistică.

La început, expresie a unor erori filosofice (neo-clasicii) mai apoi, expresie a unei desordine intelectuale și interioare (școlile de avangardă), arta contemporană s'a consumat artificial și inutil. Nemaiurmărind să dezvăluie date ce aparțin misterului lumii și vieții, nemaifiind legată

de condiția umană, redusă la „forme pure,” chiar atunci când a intervenit talentul și disciplina unui Valery, nu a putut atinge culmile marilor creațiuni. De ce? Pentru că *arta nu este o simplă fabricație*, oricât de inteligent sau lucid ar fi confecționată.

Arta neo-clasică,²⁸ a avut prejudecata formei și a tehnicii, ceea ce la început însemna totuși o disciplină. Consecință firească a acestui primat a dat naștere unor discipline fără disciplină pentru că forma în artă devenise un fel de absolut personal și o aventură. Arta transformându-se dintr-o fabricație controlată în una necontrolată, așa cum nu era permis în tehnica producătoare de obiecte materiale uzuale, se înțelege cât de ușor și de des s’au produs schimbările de poziții și rețete, activitatea artistică devenind un adevărat spectacol de concurență între indivizi și școli, fiecare cu absolutul lui. Tot așa se explică și atitudinea de permanentă răsvrătire și ingratitude față de inițiatori.

Profesiuniștii artei noi sânt personali și exclusiviști. Fiecare din ei, din interiorul concepției, afirmă că arta lor este arta adevărată și că înscrie în istoria culturii un moment revoluționar, că ea nu poate fi privită cu ochiul unor arte depășite.

În adevăr, artele - ca tot ce aparține omului și istoriei sale - au nevoie de schimbare; în arte sânt cu putință și necesare

28 E demn de semnalat că începând cu Maurras, desprins din Ronsard și influențat de Moréas, trecând prin Valery, desprins din Mallarmé, și ajungând la reprezentanții artei abstracte, toți cer pentru ei titlul de a fi „clasici.” Clasicismul înseamnă formă, dar nu mai puțin claritate, echilibru și armonie.

înnoirile. Dar, în acest câmp limitat al artei, ce înseamnă înnoire? Este ea, oare, numai o schimbare?

În primul rând, ideea de schimbare nu implică pe aceea de înnoire; schimbarea nu presupune ceva nou, ceva mai bun sau mai frumos, înnoirea însă indică o *transformare în bine*, o cucerire, un progres. Dar și înnoirea reală este condiționată; să luăm un exemplu: ca să înnoim ceva în viața socială și cea umană, în genere, trebuie să ținem seamă de natura omului și de dimensiunea sa socială, de legile fundamentale ale existenței lor; altfel, cădem în plină utopie sau anarhie, ceea ce înseamnă distrugere, nu creație. Modernismul, în formele sale extremiste, a uitat că și arta, ca să existe, are natura și regulile ei și au „înnoit,” au revoluționat până la desființare. Atunci când se înlătură primele principii ale unei activități, poți face altceva, dar nu respectiva activitate pentru care ai făcut opțiune. Așa s'a întâmplat cu abstracționismul în pictură, unde putem vorbi uneori despre artă decorativă sau de o activitate plastică nouă, dar nu de pictură.

Arta nouă, în diversele ei forme abstracte, este o experiență care ne dovedește ceea ce nu poate fi o artă, nu ceea ce poate fi ea.

Toți marii creatori au înnoit arta fără să fi trădat-o, mergând dincolo de natura și rosturile ei. Chiar azi, în vremea marilor industrii, arta acestora nu a devenit pură tehnică, în vremea capitalismului și comerțului nu a devenit un produs rentabil (vezi Picasso). Un meșteșug nou este legat de o *înțelegere nouă* a problemelor vieții și de o *sensibilitate nouă* originală; adevărata înnoire este aceea care reușește să găsească o *formulă mai cuprinzătoare* decât cele experi-

mentate în trecut, rămânând, totuși, mai departe în artă. Eroarea a venit dintr'o dilatare exagerată a subiectului, spărgând echilibrul normal al raportului dintre subiect și obiect; pe această cale, opera de artă a devenit ceva cu totul personal, un fel de cifru greu de deslegat, expresie artificială nu rareori maladivă, fără putere de control și necomunicabilă. În știință, în filosofie și mai ales în artă, lărgirea cât mai mare a spiritului, a spiritului activ și creator, este de dorit să se producă, dar nu pentru a expune experiențele ne semnificative, desordonate și maladive ale autorului, ci pentru a se apleca cu mai multă putere de cuprindere asupra realității și existenței, în genere. Arta nouă, fie ea poezie, pictură sau muzică nu a putut aduce o contribuție la cunoașterea a ceea ce mai profund și greu sesizabil prin intelectul pur, nu a putut ajuta omul în exercițiile sale spirituale și nici aspirația către împlinire. Am văzut în paginile de față cum arta redusă la formă pură s'a redus la tehnică pură; lipsa de substanță, de potențial a produs această deviere. Conținut și formă sânt prinse nedespărțit, alcătuind o singură făptură. Nu orice formă poate exprima un conținut și nici orice conținut se potrivește unei forme; există în literatură și artă o legătură firească și proprie între datele unei opere; ele co-există și se condiționează. Eminescu n-ar fi putut scrie *Scrisoarea III* în forma poeziei „Chanson d'automne” a lui Verlaine; prima are o orchestrație simfonică, iar a doua una melodică. Un conținut își caută formele de expresie potrivite și opera se realizează prin această corespondență. Dar mai mult decât atât: tema poate valorifica un talent, ceea ce face ca ea să nu fie indiferentă, așa cum greșit s'au judecat lucrurile în

ultimele decenii. Sigur că un pictor mare pictează bine orice (bocancii lui Van Gogh), dar pictează și mai bine o temă care, pentru a fi transpusă în artă, stimulează în mod complex însușiri care ar rămâne adormite. Dacă Leonardo ar fi pictat un scaun și nu pe Gioconda, probabil nu ar fi obținut același rezultat; aceeași situație la un Tintoreto, Rembrandt sau Delacroix, în marile lor compoziții.

Arta nouă nu a înțeles acest lucru. Într'o operă ceea ce este formă de expresie nu e altceva decât condiția ei de întrupare, condiția ei de a exista în lumea fenomenală și materială, ceea ce o face indispensabilă, dar nu ruptă de un conținut și ca scop în sine. Poesia, tabloul, piesa muzicală iau ființă în procesul intelectual și sufletesc al creatorului în contact cu lumea și viața, dar se obiectează prin forma de expresie, construcție cu reguli și disciplină proprie.

06 | REABILITAREA ARTEI

Literatura și arta, înlăturând contactul cu realitatea și drama umană, nu au mai putut răspunde nevoilor pentru care au fost create. Compoziția abstractă a mers în reprezentările sale direct în universal și geometric - în arta plastică, nu departe de reprezentările copilului, care fiind însă mai sincer, dă întotdeauna o notă de firesc reducției și abstracției sale. S'au cântat și pictat entități, rațiuni de a fi în lumea ideilor (Mondrian), nu lucruri reale al căror secret cucerit ne duc cu adevărat în universal. Elementele disociate și formele organizate arbitrar au stins ultima licărire de viață și sens. În plastică, arta abstractă a putut duce doar la opere agreabile (decorație), dar și acestea numai în cazuri izolate.

Arta trebuie să ne dea *o imagine plastică a lumii*. Dar cum? Printr'ο pendulare extremă arta a trecut de la eroarea naturalistă la cea abstracționistă. Dacă activitatea **spiritului** este absolut necesară în artă, această constatare nu trebuie împinsă până la eliminarea lumii obiective, care prilejuește arta prin datele și misterul ei. În artă, ideea nu poate apare ca idee, vehicul abstract; aici ideea trebuie să ia forma specifică de expresie plastică, aici elementul intelectual se concretizează, capătă corp plastic verosimil, iar cel material se spiritualizează până la transfigurare.

Abstracționismul în artă este o mare eroare; el a anulat un termen, obiectul, și a hipertrofiat pe cel de al doilea, subiectul. Mai mult decât atât, și-a însușit metode improprii din știință și filosofie, în acest fel distrugând arta și limbajul ei.

Cum e cu putință *o reabilitare a artei* și ο reducere a ei la expresiunile și funcțiunile superioare ce-i aparțin? Ce trebuie să facem pentru a ο însănătoși și reafirma ca activitate umană creatoare? Nici într'un caz nu poate fi vorba de corectări și nici de schimbarea formelor; deformările și artificiile practicate s-ar înlocui prin altele, așa cum s'a și întâmplat cu toate renovările de moment ale diverselor școli și curente ce și-au disputat întâietatea. Ca în toate activitățile noastre, reabilitarea și înnoirea artelor nu poate veni decât printr'ο *altă orientare* și luare de noi poziții, care înseamnă de fapt ο angajare în *altă stare de spirit*, un alt sens ce organizează datele și rezolvă organic toate problemele ridicate în procesul de creație și în acela de iradiație.

Arta este „artifex,” este adică meșteșug întrucât construiește ceva, dar acest ceva este spirit obiectivat, este un pro-

ces al gândirii - nu al inteligenței - și un exercițiu spiritual. Ea are nevoie de un cuprinzător și intens contact cu lumea și viața, de un dialog cu lucrurile, până în rădăcinile lor existențiale, până la locul unde totul capătă o semnificație. Numai în acest fel acest sector al culturii ne poate dăruia opere frumoase și durabile, opere pline de înțeles și farmec, numai în așa fel arta va ajuta omul în aspirația sa de gând și cântec, de gând și faptă, către zona unde natura sa dublă, infirmă și sublimă deodată, își poate găsi unele puncte de sprijin în realizarea lui.

În lumea noastră de azi, atât de tulburată, arta abstractă a colaborat la descompunerea ei și a civilizației. Fără un motiv care ne-ar face să credem în dispariția acestei elite ale spiritului, adică poeții, pictorii și muzicienii, ne putem totuși întreba: nu e nimeni pe care să-l frământa desăvârșit întrebarea, până la actul de mare creație? Nu e nimeni care să simtă și să exprime ceva din misterul lumii în care sântem sortiți să trăim? Probleme de metafore și ritm, de cuvinte potrivite, probleme de linie, de forme și culoare, da! Dar de ce nu și probleme de viață, de dragoste pentru o lume concretă care se bucură și suferă, de ce nu probleme ale destinului uman în condiția sa tragică și sublimă? Artele vremii noastre nu răspund!

De aceea, Dante și Pascal sânt mai mari decât Mallarmé și Valery și tot de aceea Michelangelo, Shakespeare, Beethoven și Eminescu sânt mai grei în substanță și artă decât toți slujitorii artei noi, de aceea ei au cucerit permanențele culturii și civilizației. Opera lor aruncă lumii noastre de luptă și contradicții continue, uneori absurdă, o punte de trecere către o alta mai curată și mai bună, mai echilibrată

și frumoasă. Un mare artist poet, pictor sau muzician, trece prin lucruri până în inima lor, le deschide închisorile și cucerește permanențele. Un mare artist semnifică și transfigurează, contribuind astfel la împlinirea rosturilor noastre de ființe spirituale, libere și responsabile.

(București - 1943)

INTELIGENȚA ORDONATOARE

pagina 114

Lumea contemporană este surprinsă și uneori derutată sub influența marilor transformări ce se produc. Desordinea și contradicțiile ce par de nedepășit au apărut tocmai atunci când omul se socotea mai puternic, mai sigur de sine. Aceste transformări uneori de necuprins în limitele rațiunii, au sigur și ele o cauză.

Cercetările științifice și urmarea lor tehnică au creat atâtea noi probleme omului încât el însuși nu mai poate aprecia unde se pot opri lucrurile și mai ales, cum se vor putea ele ordona. Inteligența umană stă nedumerită în fața propriilor sale creațiuni. Concepții noi, invenții, produse de tot felul au schimbat radical și pe neașteptate întreaga condiție obiectivă și subiectivă a omului.

Tehnica a cucerit spațiul - la scara umană pare aproape desființat - și a spart timpul. Categoriile pe care lumea veche se sprijinea sânt complet schimbate. Omul are un spațiu în care se fixează și se orientează, în care își stabilește una din dimensiunile existenței sale. El nu poate dura fără acest temei al spațiului, fără o „figură” a sa, pe cât de construită pe plan matematic și logic, pe atât de experimentată pe plan psihologic. Se știe cât de important a fost spațiul în formarea civilizațiilor și stilurilor de cultură. Fără o idee de spațiu nici nu putem înțelege un fenomen de artă bunăoară.

Coordonata sa timpul nu a putut rămâne în afara acestor prefaceri; s’a spart, s’a mecanizat și funcția sa este pe cale de a fi devenit în afara omului.

Pe plan istoric timpul s’a frânt; trecut și viitor nu se mai leagă într’un prezent îmbogățit, în două momente ce nu se opun, ci se completează. O adevărată prăpastie s’a așezat între lumea veche și lumea nouă.

Pe plan sufletesc lucrurile nu stau mai ordonat și mai sănătos. Privind orientarea generală a omului de azi, de o viață interioară aproape că nu se mai poate vorbi; de un timp colorat, apreciat psihologic puțini mai pot dispune. Senzația puternică și mereu înnoită, excitantul exterior dominant, sfarmă viața sufletească a omului și o descompune într-o masă de momente fără chip, fără direcție și continuitate. Omul se orientează, dar nu poate trăi timpul matematic, material. Procesul său intelectual și sufletesc cere un timp calitativ fără de care nu există om și omenie, oricât de intens ar fi raportul său cu lumea externă.

De la organic s'a mers la mecanic, de la concentrare la pulverizare, de la complex și adânc s'a mers la unilateral și superficial. În aceste condiții, omul nu poate dura, nici manifesta pozitiv și creator; el nu se poate măcar adapta pentru că e împotriva firei lui și lumii întregi. Activitatea umană a produs mult în sens material, dar a creat totodată o condiție împotriva naturii umane și destinului său propriu.

Viața interioară ne este în derută; sentimentele noastre sânt în plină desordine. Suprasolicitarea externă continuă, nu lasă răgazul necesar și nici puțința de ordonare a vieții afective. Sentimentele omenești nu au adâncime și putere de cucerire pentru că ele nu sânt decât provocări, excitații exterioare. Ele nu duc la o valorificare a raporturilor cu lumea și viața, ci numai la uzură și maladie.

Disciplina interioară nu mai există. Totul este neprevăzut, neînchipuit și tare. Frăgezimea și delicatețea, muzicalitatea sentimentelor nu se mai produce. Nici moral, ca și intelectual, nu se mai poate ordona nimic. Totul se petrece **din afară**, la periferie pentru succesul imediat, practic și material.

Inteligența umană, așa cum ea a apărut în interiorul civi-

lizației noastre, trebuie să fie un instrument al rațiunii și conștiinței superioare în dauna instinctelor și fondului subuman primitiv, fond care a avut o puternică explozie în istoria contemporană. Inteligența în funcțiunile ei firești și înalte, alege, judecă, cunoaște și îndrumază. Inteligența are putere organizatoare, individual, în procesul de gândire sau în cel al sentimentelor (care au și ele o logică a lor) și social, în cercetarea legilor obiective ale societății și dirijarea ei politică. Inteligența bine instrumentată poate să pună ordine în diferitele zone ale universului uman și să înlăture criza. Faptele prin forțele ce sânt angajate în istorie pot să meargă de la sine, prin determinismul lor evolutiv sau dialectic, dar aceasta cere îndelung timp și uneori un mare consum de suferință. Aceasta s'a petrecut deja în istorie.

Va putea oare omul să facă, de astă dată, uz de puterea inteligenței îndrumând și organizând forțele naturii care s'au declanșat atât de puternic, amplificate tocmai de puterea științei și a tehnicii, deci tocmai de creațiunile omului modern?

Între natură și cultură, realitate și idei nu este un conflict, nu este o contradicție. Acestea se produc între adevăr și eroare, între bine și rău, pe care numai o inteligență bine orientată le poate descifra și pune la locul lor.

Viața în sensul naturii, în sensul elementar este impus, este forță, dar acestea capătă caracter uman abia atunci când inteligența, prin procesul său de alegere și ordonare, stăpânește. Impulsul trebuie ordonat și dirijat; altfel devine un adevărat pericol fapt pe care nu l-a înțeles romanticul filosofic, literar sau politic.

Inteligența, rațiunea superioară sânt definatorii naturii umane. Lumea naturală și cea morală există în mod obiectiv,

dar ea nu-și capătă o formă, un chip decât atunci când o valorifică inteligența și spiritul (sensul) între ceea ce este și ce poate fi! Lumina inteligenței este întotdeauna absolut necesară, dar aceasta nu înseamnă a neglija ceilalți termeni implicați, adică realitatea obiectivă și *sensul* lucrurilor. Idealismul este o forță, dar și o maladie. Pentru a se evita materialismul - firește, cel vulgar - s'a mers în extrema cealaltă care a dus la negarea lumii obiective. Lucrurile nu pot fi lăsate să meargă „de la sine,” într'un idealism (paradoxal, aceasta e poziția liberalismului), dar nici nu le putem întocmi sau governa după placul nostru. Omul nu poate inventa fără limită, la infinit, printr'o proiectare a ideii care creează și decide totul. Construcția artistică a minții noastre nu face altceva decât să demonstreze natura, contrazicând ordinea realității obiective.

Dar nu numai legile lumii exterioare, obiective, din care facem parte ca ființe vii nu pot fi cunoscute în acest fel, dar și cele ale logicei, ale procesului de gândire care se produce normal numai în raportul său cu lumea întreagă din noi și dincolo de noi. În acest fel, rațiunea se deformează și conștiința se alterează, slăbește. Instinctele, fondul subuman au inundat tocmai pe aceste părți. Starea de impuls, singura garanție a acțiunii și succesului, nu este decât o urmare firească a idealismului.

Inteligența umană bine dirijată stabilind un raport normal, un raport sănătos între subiect și obiect, idee și realitate, spirit și materie, poate aduce o mare eliberare și reconstrucție a omului și universului său.

Va putea omul, oare, birui? (București - 1941)

CUPRINS

CUVÂNT ÎNAINTE DANIEL MAZILU	<i>pagina 5</i>
[...] FORME ALE CRIZELOR ISTORICE	<i>pagina 16</i>
ASPECTE ALE CRIZEI	<i>pagina 32</i>
CONDIȚIA OMULUI	<i>pagina 44</i>
NĂZUINȚELE ȘI RĂTĂCIRILE ȘTIINȚEI	<i>pagina 64</i>
TEHNICA, FENOMEN UNIVERSAL	<i>pagina 80</i>
ARTA NOUĂ ȘI TEMEIURILE SPIRITUALE ALE ARTEI	<i>pagina 88</i>
INTELIGENȚA ORDONATOARE	<i>pagina 114</i>

COLOFON

desen copertă/ Mihai Sărbulescu

Redactor/ Ciprian Voicilă

Lector/ Anca Lazia

Concept layout/ Atelieruldegrafică.ro

semnul cu numele autorului/ după

Ernest Bernea. Civilizația Română Sătească,

Editura Scrisul Românesc, 1944 (tipar înalt)

Dtp/ Remus Brihac

Tipar/ Accent Print Suceava

Editura Predania/ CP 67, OP 13

Carte apărută cu sprijinul Asociației

„Așezămintele Sfântului Mare Mucenic Mina”

www.asfmina.ro

București

www.predania.ro

distribuție/ Supergraph

telefon/ 021 320 6119

ISBN 978-606-8195-13-1

